

LA BURGUESIA CATALANA I L'ESCLAVITUD COLONIAL: MODES DE PRODUCCIÓ I PRÀCTICA POLÍTICA

per JORDI MALUQUER DE MOTES

L'any 1930 Bofill i Mates escrivia: «La commoció de l'any 1898 fou més un reflex de la commoció dels elements econòmics de Catalunya per la pèrdua del mercat antillà, que no una consternació estrictament espanyola».¹ Aquesta explicació està, ara per ara, molt lluny d'ésser admesa com a exacta. Habitualment es destaca l'estreta vinculació que existí entre la pèrdua dels residus colonials de Cuba i Puerto Rico i la capitalització del nacionalisme català com a arma de classe per part de la burgesia. El mateix Cambó no havia dubtat a assenyalar l'any 1898 com a data inicial del «plantejament seriós» del problema català.² És clara d'altra banda una certa connexió entre el sorgiment dels diversos moviments reformistes i regeneracionistes de tot Espanya, així com de l'agitació anticaciquista dels primers anys del nostre segle, i el famós «desastre». Tanmateix més de setanta anys després no tenim massa idea de les conseqüències immediates ni de les autèntiques dimensions d'aquells fets. Les paraules de Bofill no fan més que recordar-nos-ho.

No penso, certament, donar aquí una resposta a aquest problema. La meva intenció és aconseguir un mínim d'aproximació a una qüestió prèvia: el caràcter socio-econòmic específic de les colònies antillanes, la natura de les relacions que hi establiren els «elements econòmics» de Catalunya i l'actitud de la burgesia del nostre país davant alguns problemes colonials.

Feudalisme, esclavitud i capitalisme a l'Amèrica Llatina

Atiada per l'ample corrent d'estudis i assaigs recents entorn del subdesenvolupament i dels problemes del tercer món, ha estat formulada en la darrera dècada una teoria del «desenvolupament del subdesenvolupa-

1. JAUME BOFILL, *L'altra concòrdia*, Barcelona, 1930, p. 25.

2. FRANCESC CAMBÓ, *Per la concòrdia*, Barcelona, 1930, p. 11.

ment» en relació a l'Amèrica Llatina. El seu punt de partida ha estat el conjunt de treballs d'investigadors marxistes que defineixen el subdesenvolupament contemporani com a quelcom qualitativament diferent del «poc desenvolupament» pre-capitalista, una part essencial del sistema capitalista mundial i, justament, aquella que fa possible l'extraordinari desenvolupament de la resta. La teoria del «desenvolupament del subdesenvolupament» fóra doncs el resultat de projectar aquesta definició cap al passat: l'estructura socio-econòmica llatino-americana hauria estat, des del descobriment, capitalista i en situació de dependència respecte del capitalisme central metropolità. No es podria parlar de societat i economies feudals o esclavistes des del segle XVI.

Probablement les dues formulacions més clares i decidides són les de Rodolfo Stavenhagen³ i André Gunder Frank.⁴ Els punts decisius en l'anàlisi històrica d'aquest darrer, sobre els quals s'ha muntat una àmplia polèmica,⁵ són essencialment:

a) El subdesenvolupament és un fenomen específicament produït per les relacions de dependència colonials i neocolonials imposades pels centres metropolitans, que s'apropien la totalitat o una part de la plusvàlua generada a través d'una cadena de centres comercials interconnectats pels fils de l'explotació. Aquests operen a escala nacional, regional o local, des de l'àmbit mateix de la producció fins als centres explotadors estrangers. Això impossibilita l'acumulació autòctona de capitals que pogués engregar un desenvolupament autogenerat i autosostingut.

b) L'estructura econòmica llatino-americana, imposada pels centres metropolitans en benefici seu, és, i ha estat sempre, de signe ultraexportatiu. Des de la conquesta per espanyols i portuguesos i els inicis de la colonització, el tret més característic al centre i sud d'Amèrica és l'explotació capitalista. El latifundi des del segle XVI fou creat com una empresa comercial destinada a subministrar mercaderies als mercats nacional i/o mundial i no pot considerar-se de cap manera com una unitat econòmica autosuficient i aïllada del món exterior.

3. Rodolfo STAVENHAGEN, *Siete tesis erróneas sobre América Latina*. Pot trobar-se aquest treball en el llibre de Luis MERCIER, *Mecanismos del poder en América Latina*, Barcelona, 1968, apèndix I, pp. 211-227.

4. André GUNDER FRANK; *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, 1967; *Sociology of Development and Underdevelopment of Sociology*, 1969; *Latin America Underdevelopment or Revolution*, 1970; *Lumpenbourgeoisie: Lumpendevlopment - Dependence, Class and Politics in Latin America*, 1970. En *Sociología del desarrollo y subdesarrollo de la sociología* (Barcelona, 1971, p. 121) hi ha una nota biobibliogràfica amb indicació de les nombroses traduccions castelleses que hom n'ha fet.

5. La polèmica entre A. G. Frank i Rodolfo Puiggrós està recollida en el volum: André GUNDER FRANK, Rodolfo PUIGGRÓS, Ernesto LACLAU, *América Latina: ¿Feudalismo o Capitalismo?*, Medellín, 1972. En el mateix recull s'hi troba la traducció de l'interessant treball de LACLAU *Feudalism and Capitalism in Latin America* aparegut a "New Left Review", n.º 67 (maig-juny de 1971), pp. 19-38 (també: Barcelona, 1972). Vegi's així mateix Ruggiero ROMANO, *Sottosviluppo economico e sottosviluppo culturale a "Studi Storici"*, any XII, n.º 1 (gener-març de 1971), pp. 203-211.

Aquestes conclusions troben en el seu propi punt de partida una impugnació decidida: des d'una òptica metodològica marxista d'on pretenen haver sorgit, una anàlisi d'aquesta mena no pot fonamentar-se en l'àmbit de la circulació de mercaderies sinó en el dels modes i relacions de producció. L'explotació colonial no és definidora de l'existència d'uns mecanismes capitalistes, sinó, senzillament, d'una situació colonial. El problema fonamental per a explicar-se la història recent dels països colonials i neocolonials és, doncs, el procés d'implantació de les relacions de producció capitalistes.

En funció de la història de les Antilles en el XIX, interessa també recordar alguns recents plantejaments del problema de la coexistència d'esclavitud i capitalisme. A aquest problema s'han dedicat alguns dels millors treballs de la *New Economic History* «per a emprar l'expressió amb la qual alguns historiadors que practiquen l'econometria bategen modestament llur disciplina».⁶ L'esclavatge dels estats del Sud dels Estats Units i la relació d'aquest problema amb el desencadenament de la guerra civil nord-americana fou l'objecte d'un famós article d'Alfred H. Conrad i John R. Meyer,⁷ en el qual tractaren de revisar la versió tradicional segons la qual l'esclavitud en els anys anteriors a la guerra s'havia convertit en un sistema antieconòmic. La conclusió de Conrad i Meyer és que l'esclavitud sudista era rendable i, per tant, viable. Procediments més depurats utilitzats en un estudi posterior de Y. Yasuba⁸ permeteren de comprovar que la rendabilitat i la viabilitat de l'esclavitud havien estat àdhuc subvalorades per Conrad i Meyer. De tot això se'n deduria la racionalitat interna de l'economia esclavista del Sud.⁹

La necessitat d'acceptar i assimilar les tècniques d'anàlisi pròpies de la teoria econòmica moderna no pot amagar, però, que «aquesta teoria ens sembla no tenir estrictament cap altre sentit que el d'eludir els problemes».¹⁰ Efectivament, la rendabilitat de l'esclavitud està pràcticament

6. Eugene D. GENOVESE, *La economía política de la esclavitud*, Barcelona, 1970, p. 251. Per a un repertori general dels treballs d'aquest grup, Douglass C. NORTH, *Una nueva historia económica. Crecimiento y bienestar en el pasado de los Estados Unidos*, Madrid, 1969. Vegi's també la visió més crítica de Gonzalo ANES, *La 'nueva historia económica' o 'historia econométrica' y sus métodos*, a "Anales de Economía", gener-desembre de 1969 (Madrid, 1971), pp. 239-262.

7. Alfred H. CONRAD i John R. MEYER, *The Economics of Slavery in Antebellum South*, publicat per primera vegada el 1958 i reeditat amb alguna ampliació al recull d'articles dels mateixos autors *The Economics of Slavery and Other Studies in Econometric History*, Chicago, 1964, pp. 43-114.

8. Yasukichi YASUBA, *The profitability and Viability of Plantation Slavery in the United States*, a "Economic Studies Quarterly", XII, setembre de 1961. Citat per G. ANES, *op. cit.*, p. 251.

9. E. D. GENOVESE discuteix de forma convincent la validesa de les xifres de base utilitzades per aquests estudis (*op. cit.*, pp. 251-263).

10. Samir AMIN, *L'accumulation à l'échelle mondiale*, París, 2.ª ed. 1971, p. 10. G. ANES (*op. cit.*, p. 262) en fa el següent balanç: En el cas de la 'nova història econòmica' existeix una marcada tendència a donar per assentat que l'únic camí que es pot emprendre per a revelar noves veritats és el de l'aplicació de l'estadística i la teoria eco-

demostrada per la seva mateixa supervivència. Les preguntes que caldria formular-se són unes altres: en les mateixes condicions, ¿no hauria estat d'una rendabilitat molt superior la utilització de treball assalariat? En plena època d'expansió del gran capitalisme industrial podia ésser viable una economia que, per no poder fer compatibles treball esclau i utilització de tècniques modernes, estava incapacitada per a proposar-se una veritable maximització dels beneficis? O, en d'altres termes, la dinamicitat intrínseca d'un sector netament capitalista podia tolerar el manteniment d'una forma de producció de mercaderies clarament obsoleta — que endemés impedia o dificultava la formació d'un mercat nacional — i d'una ideologia esclavista, les corrosives conseqüències de la qual sobre el sector de treball assalariat eren fàcilment presumibles?

La resposta a aquestes altres preguntes podria proporcionar els elements per a decidir si la guerra civil nord-americana fou o no fou la traducció en termes militars de l'enfrontament entre dos sectors antagònics d'una mateixa formació social, en el qual va imposar-se aquell que era capaç de mantenir una major eficiència.

Traspassant el camp de l'observació a l'Amèrica Llatina s'adverteix com es defensa reiteradament el punt de vista que una societat on la major part dels homes estava esclavitzada no era una societat esclavista. En un recent debat sobre el feudalisme, s'abordava aquest problema per al Brasil colonial.¹¹ L'autor mantenia que no es pot qualificar pròpiament ni de feudal, ni d'esclavista, ni, menys encara, de capitalista. Matisava aquest punt de vista dient que no pot considerar-se el predomini d'unes relacions de producció innegablement esclavistes com un retorn al mode de producció característic de l'Antiguitat.

Aquest plantejament deixa traslluir una raó important de la resistència a acceptar el caràcter esclavista d'una societat colonial moderna. El nus de la qüestió rau en la barreja de dos nivells d'anàlisi que, malgrat que es refereixen a una sola totalitat, són, encara, que complementaris, essencialment distints: les grans fases de l'evolució de la humanitat i els modes de producció específics de la història concreta d'algunes formacions socials.

Cal considerar que les conseqüències d'una utilització mecanicista de l'esquema interpretatiu marxista, advertides freqüentment,¹² no con-

nòmica. Aquesta actitud és tan perillosa i tan inoperant com la recerca de dades sense un plantejament previ. Ni teoria sense dades ni dades sense teoria: entre aquests dos extrems hi ha, sens dubte, l'equilibri desitjat".

11. Ciro Flamarión SANTANA CARDOSO, *Observations sur le dossier préparatoire à la discussion sur le mode de production féodal* a C.E.R.M., *Sur le féodalisme*, Paris, 1971, pp. 66-69. Vegi's en el mateix volum el magnífic rapport de Pierre VILAR, *La transition du féodalisme au capitalisme*, pp. 35-48 i sobretot les pp. 41-43.

12. S. AMIN (*op. cit.*, p. 592) escriu: "L'esquema pseudo-marxista de les 'cinc etapes' (comunisme primitiu, esclavitud, feudalisme, capitalisme, socialisme) procedeix d'una visió mecanicista (anàloga, en el gènere, a la de Rostow)".

dueixen sinó a la deformació del marxisme mateix.¹³ En efecte, Marx defugia aquests determinismes i afirmava explícitament: «com que la societat burgesa no és sinó una forma antagònica de desenvolupament, certes relacions pertanyents a formes de societat anteriors hi apareixen només de manera atrofiada o fins disfressades».¹⁴ L'any 1882, Engels precisava encara més: «És segur que el servatge i el vassallatge no són una forma específicament medieval-feudal; sorgeixen en tots o quasi tots els llocs on els conqueridors han obligat els habitants nadius a conrear la terra per a ells».¹⁵ Ajustant-nos enterament a la formulació d'Engels podríem afirmar: és segur que l'esclavitud no és una forma exclusivament antiga; sorgeix en tots o quasi tots els llocs on els conqueridors no han trobat habitants nadius — o els han exterminats — i no han aconseguit de promoure la colonització per homes lliures.

El sistema colonial a les Antilles

La realitat històrica de les Antilles espanyoles és molt desigualment coneguda. Mentre hi ha nombrosos estudis sobre Cuba, la història econòmica de Puerto Rico resta en un gran desemparament. Cuba continua plantejant, però, importants problemes d'interpretació històrica. Intentaré molt esquemàticament marcar el que em semblen les grans línies de l'evolució de l'illa fins al 1898.

En conjunt, el primitiu sistema colonial espanyol és suficientment conegut. L'economista Fèlix de Bona el definia, l'any 1861, en aquests termes: «Las colonias se miraban como aumento de este territorio y como mercados especiales y exclusivos de las metrópolis. Creíase también entonces que los metales preciosos constituían la principal riqueza, y de aquí que todos los gobiernos prohibiesen con penas rigurosísimas, no sólo la explotación de las minas por súbditos extranjeros, sino que también pretendían impedir la exportación de dichos metales. España a la sazón era la primera nación colonial del mundo, y también la que

13. Eric J. HOBBSAWM precisa en aquest sentit: "La formulació general del materialisme històric requereix únicament l'existència d'una successió de modes de producció, però no que hagi d'ésser un en particular, ni tampoc predeterminat en l'ordre de successió. En estudiar el passat històric, Marx va creure que s'hi podien distingir cert nombre de formacions socio-econòmiques que s'havien produït en una successió determinada. Però si s'hagués equivocat en les seves observacions, o aquestes s'haguessin basat en una informació parcial i per tant errònia, la teoria general del materialisme històric no en quedaria afectada". Vegi's el seu pròleg a K. MARX, *Formaciones económicas precapitalistas*, Madrid, 1967, p. 43. Umberto MELOTTI (*Marx e il Terzo Mondo. Per uno schema multilineare della concezione marxiana dello sviluppo storico a "Terzo Mondo"*, n.º 13-14, Milà, setembre-desembre de 1971) va més enllà, en integrar la interpretació de l'evolució històrica de Marx i Engels en un model que comprèn diversos processos evolutius de característiques socio-econòmiques distintes.

14. Karl MARX, *Elementos fundamentales para la crítica de la economía política (borrador) 1857-1858*, Madrid, 1972, p. 26. En endavant serà citat com *Grundrisse*, I.

15. Citat per E. J. HOBBSAWM, *op. cit.*, pp. 94-95 i n. 63.

con más exageración pretendía reducir a la práctica esta doctrina». ¹⁶

Els primers pobladors espanyols de la zona es dedicaren efectivament a cercar riqueses minerals. ¹⁷ Explotaren a Cuba per pocs anys alguns jaciments d'or de bastant volum i, al llarg del segle XVI, les riques mines de coure de la regió de Santiago. Les activitats agràries i ramaderes es reduïren a fer un paper complementari, les primeres centrades en el conreu de les plantes indígenes, com el blat de moro i la iuca. Les formes d'explotació de la terra marcaren l'estructura de la propietat: petits horts, al voltant dels centres de població, per a la subsistència familiar, treballats bàsicament pels indis, i grans latifundis, lluny dels nuclis urbans, per a la ramaderia extensiva, en mans d'alguns dels nous pobladors espanyols. Aquests latifundis, atorgats per *mercedes* reials, cobriren a finals del XVI quasi tota la terra de l'illa, a excepció de les zones més arraconades i marginals. ¹⁸ La ramaderia es convertí, però, aviat en una font de riqueses gràcies a l'exportació de cuiros i sèu, la qual cosa — juntament amb la demanda produïda pel quasi permanent dèficit alimentari i amb una activa exportació de fustes nobles — impulsà un modest comerç exterior en el segle XVII, encadenat pel monopoli metropolità i pel penós sistema de «flotes», però relativament alleugerit pel contraban en gran escala. Llevat del desenvolupament d'una notable indústria de construcció naval a L'Havana, de la formació de les primeres hisendes sucreres i de la constitució de nombrosos minifundis dedicats al conreu del tabac (*vegas*), treballats en bona part per immigrants de les Canàries, l'estructura descrita es mantingué fins ben entrat el segle XVIII. Les poques noves activitats foren impulsades sobretot per la injecció de diner procedent de Mèxic, que significà la construcció de les edificacions defensives del port de L'Havana a la segona meitat del XVI i de les ampliacions empreses a la primera meitat del XVII, així com de les muralles que encerclaren la ciutat a la segona meitat del mateix segle. El resultat de la conquesta espanyola havia estat la destrucció de la societat indígena, la desaparició dels mateixos indis i l'entronització de negres esclavitzats.

Des del principi del segle XVIII començaren a produir-se els primers indicis d'un espectacular procés de creixement de les forces productives

16. FÈLIX DE BONA, intervenció a la sessió del 9 de novembre de 1861 de la Sociedad Libre de Economía Política de Madrid. Vegi's "Gaceta Economista", I, n.º 8 (desembre de 1861), pp. 611-631 (vegi's p. 614). Les citacions fetes en la llengua original corresponen a textos antics o bé a bibliografia que s'ha considerat de difícil accés per al lector català.

17. Aquest paràgraf s'ajusta essencialment als treballs de Julio LE RIVEREND BRUSSONE, *Los orígenes de la economía cubana (1510-1600)*, Mèxic, 1945; *Las Ideas Económicas en el Papel Periódico de la Habana (1790-1805)* a "Estudios Históricos Americanos. Homenaje a Silvio Zavala", Mèxic, 1953, pp. 11-29; *Historia económica de Cuba, L'Havana, 1967* (també: Barcelona, 1972).

18. Els beneficiaris de *mercedes* reials no eren en realitat propietaris de la terra, puix que només disposaven jurídicament del seu usdefruit i, encara, amb determinades obligacions. Fins a la Real Orden de 16 de juliol de 1819 no els fou legalment atorgada la propietat de la terra.

que liquidaria el primitiu sistema de les grans hisendes o latifundis. Pierre Vilar ha destacat la incidència decisiva del comerç en el desencaïment d'aquest impuls.¹⁹ No és per casualitat que la majoria d'historiadors cubans tradicionals han fixat erròniament com a data inicial l'any 1762, que durant onze mesos l'illa fruï d'un comerç exterior liberalitzat i d'una gran aflluència d'esclaus africans per raó de l'ocupació britànica de L'Havana.²⁰ Obertura al mercat mundial i obtenció de mà d'obra esclava en gran quantitat formen els requisits previs imprescindibles per al creixement assenyalat.

En última instància, les dimensions assolides pel procés foren determinades per l'excellent conjuntura comercial produïda, d'una banda, per la imatge d'un mercat pròxim i poderós, en proclamar-se la independència de les colònies continentals anglo-saxones, de l'altra per l'esfondrament del gran centre de producció sucrera que havia estat la part francesa de Santo Domingo abans de la revolució negra de Toussaint Louverture i, finalment, hi intervingué la ruptura del sistema comercial monopollístic espanyol a causa de les guerres colonials del final del xviii. Tot plegat contribuï a marcar una orientació monocultivista a l'economia insular en benefici del sucre i en progressiu perjudici dels altres productes (perjudici en termes relatius, puix que la producció del cotó i de la mel es mantingueren fins al 1850, mentre que el cafè augmentava durant unes poques dècades del xix i el tabac, malgrat ésser expulsat de les millors terres de la regió havanera pel sucre i estar sotmès a monopoli fins al 1817, també augmentà extraordinàriament).

Aquest procés, succintament descrit, conduï a integrar Cuba en el complex de la moderna societat burgesa o, més exactament, a ésser engolida per aquesta. Cuba era, ja a la darrereria del xviii, la segona regió productora mundial d'una de les principals mercaderies objecte del tràfic internacional fins a la segona meitat del xix: el sucre. Cap al 1870 continuava essent-ho, però les circumstàncies generals havien canviat radicalment. La participació primerenca i decidida de l'illa en l'àmbit del capitalisme mundial és del tot evident.²¹ Però convé analitzar sobretot

19. "Com pertot arreu al segle xviii, existeix a Cuba una vigorosa acció recíproca entre l'acumulació del capital comercial i l'ascens de les forces productives. En la situació colonial de Cuba, i sobretot de L'Havana, és evidentment el "boom" comercial el que ha desencadenat l'impuls". (P. VILAR, *Le passé du peuple cubain. Des structures coloniales à l'émancipation nationale* al volum col·lectiu *Éveil aux Amériques*. Cuba, París, 1962, p. 28.)

20. L'efecte fou el d'accelerar un procés ja iniciat, gràcies, sobretot, a la introducció d'uns 1.700 negres africans.

21. Richard R. Madden observava el 1849: "Los principios del libre cambio [...] fueron llevados a efectos prácticos, antes de ser reconocidos en ningún país europeo, en [...] Cuba" (R. R. MADDEN, *La Isla de Cuba. Sus recursos, Progresos y Perspectivas. Considerada especialmente en relación con la influencia de su prosperidad sobre los intereses de las colonias británicas de las Antillas*, L'Havana, 1964, p. 77). Madden era un dels comissionats britànics a Cuba per a vigilar la repressió del tràfic negrer. El subtítol de la seva obra dona una idea molt precisa dels motius de la filantropia anglesa.

l'interior de la immensa plantació sucrera en que l'illa anà convertint-se progressivament.²² El predomini sucrer entre les produccions cubanes del XIX no sembla pas discutible. El quadre número 1, on s'exposa l'estructura del comerç d'exportació l'any 1860 (quan ja els preus del sucre baixaven vertiginosament), és prou clar.

QUADRE 1. *Exportacions cubanes el 1860*²³

Productes	Valors (milers de pesos)	%
Sucres i derivats	39.847	82,23
Tabacs	6.031	12,44
Coures	1.008	2,08
Cafè	537	1,11
Altres productes	1.036	2,14
TOTAL	48.459	100

Tampoc no hi ha dubtes que les hisendes sucreres foren conreades per esclaus africans de manera pràcticament exclusiva fins al 1868 com a mínim. El tràfic d'esclaus fou prohibit pel govern espanyol el 1817,²⁴ però no solament no desaparegué sinó que àdhuc s'incrementà fins al punt que l'illa es veié convertida en un dels principals mercats receptors del món. Els capitans generals mateixos participaven en el tràfic (són coneguts els casos de Vives, Lersundi, O'Donnell i Tacón) i es deia en l'època que la mateixa família reial tenia interessos directes en la qüestió.²⁵ Càlculs que suposem moderats calculen en 300.000 el nombre de negres introduïts a l'illa des del 1823, després de l'entrada en vigor de la prohibició del tràfic, fins al 1865.²⁶ Malgrat la coneguda connivència de

22. K. MARX (*Grundrisse*, I, p. 476) escrivia: "Que dels propietaris de plantacions a Amèrica no sols en diguem ara capitalistes, sinó que ho siguin, es basa en el fet que existeixen com una anomalia dins d'un mercat mundial basat en el treball lliure". És justament aquesta "anomalia" la que cal analitzar per a entendre el passat històric concret, i per tant el seu present, d'aquelles formacions socials.

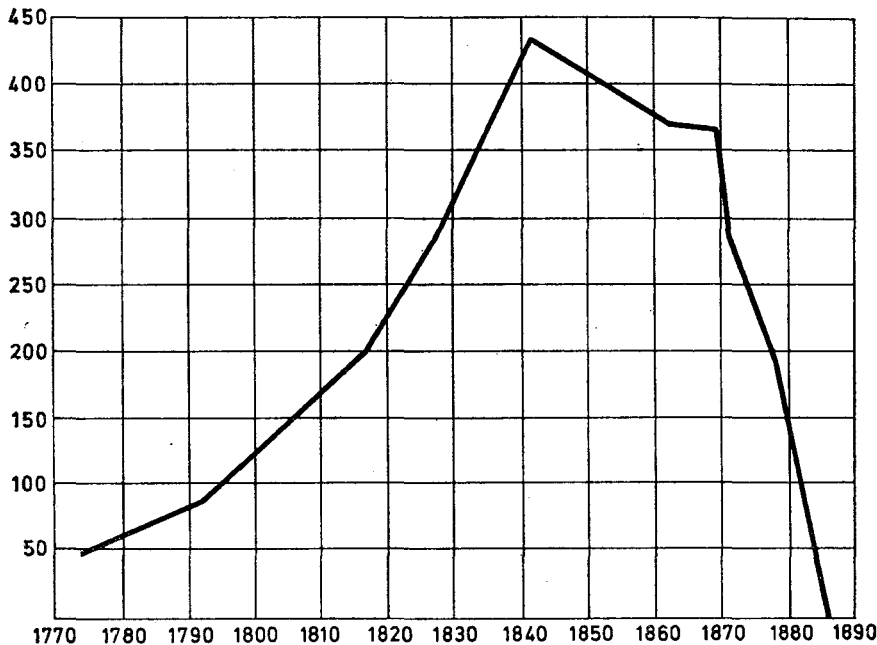
23. Font: *Balanza general del comercio de la isla de Cuba, en 1860*, L'Havana, 1863.

24. Josep FONTANA I LÁZARO ha descrit minuciosament l'elaboració d'aquesta mesura a *La quiebra de la monarquía absoluta 1814-1820 (La crisis del Antiguo Régimen en España)*, Barcelona, 1971, pp. 112-115.

25. K. MARX, *El govern britànic i el tràfic d'esclaus* a "New York Daily Tribune" del 2 de juliol de 1858, recollit a K. MARX i F. ENGELS, *Sobre el sistema colonial del capitalismo*, Buenos Aires, 1964, pp. 225-230.

26. Roland T. ELY, *La Economía Cubana entre las Dos Isabeles, 1492-1832*, L'Havana, 1960, pp. 96-97. Les dades extretes de documentació parlamentària anglesa per Juan Pérez de la Riva, professor de la Universitat de L'Havana, al qual agraeixo la seva amable comunicació, proporcionen resultats superiors als del càlcul d'Ely. Entre 1821 i

les autoritats espanyoles amb els negrers i la consegüent indolència en la persecució del tràfic, la qual cosa provocà freqüents tensions diplomàtiques amb el govern britànic, només entre 1847 i 1864, que ja s'aplicaven formes esclavistes i semiesclavistes substitutives del tràfic (tràfic de culis xinesos, indis mexicans, gallecs, canaris, etc.), foren capturats en ésser introduïts a l'illa 16.605 negres *bozales* o africans.²⁷ Com a indicació de la proporció entre els negres esclavitzats capturats i el total dels efectivament introduïts poden servir les dades corresponents a l'any 1856, que són 142 per als primers i 7.304 per als segons.²⁸

GRÀFIC 1. Població esclava de Cuba (en milers d'individus)²⁹

1860 la introducció d'esclaus a Cuba fou de 349.825 i per al conjunt del període 1800-1873 fou de 623.847, desglossat de la manera següent:

1800-1820	175.058	1841-1850	48.392
1821-1830	72.500	1851-1860	97.539
1831-1840	131.394	1861-1873	98.964

Vegi's "Boletín Demográfico", supl. a "El Militante", òrgan del C. C. del P.C.C., n.º 5, 1970.

27. La relació detallada de les captures consta en un *Estado que demuestra las aprehensiones de negros bozales verificadas en esta isla*, Archivo Histórico Nacional (A.H.N.), secció de Ultramar (s. U.), llig. 3.547.

28. Segons càlculs del comissionat britànic a L'Havana J. Crawford comunicats al govern espanyol i que consten en un *Estado de los Esclavos desembarcados y noticia de los capturados por los Empleados del Gobierno en la Ysla de Cuba, durante el año 1856*, A.H.N., s. U., llig. 3.547.

28. Segons càlculs del comissionat britànic a L'Havana J. Crawford comunicats al

Segons el cens oficial de l'any 1841 el 48 % de la població masculina i el 43% de la població total eren esclaus. Si es vol tenir en compte l'ocultació, la consideració de lliures de distints sectors de població esclavitzada o semiesclavitzada i el diferent grau d'activitat d'esclaus i lliures, s'hauria d'admetre que, com a mínim, entre el 60 i el 70 % de la població laboral estava constituït per esclaus. Les xifres dels censos, malgrat ésser força dubtoses, evidencien l'extraordinari augment de la població esclava després de la supressió legal del tràfic. Aquest augment no pot ésser atribuït al creixement natural, per la desproporció entre homes i dones i la baixa fertilitat típica de les poblacions esclavitzades, fet que a Cuba, per raó del duríssim règim de treball, assolí proporcions dramàtiques.

No foren els ingenis les úniques unitats d'explotació que se servien de mà d'obra esclava — procedent d'una zona on eren conegudes les relacions esclavistes ³⁰ —. També se'n servien els cafetars i, si bé en menor grau, les *vegas* tabaqueres i, fins i tot, les manufactures, les botigues i els magatzems.

No obstant això s'afirma reiteradament el caràcter capitalista de la formació socio-econòmica cubana des del darrer terç del segle XVIII, posant l'atenció en alguns aspectes ideològics que no són essencials i en l'esfera de la circulació de mercaderies, més que en la de la producció. D'aquí s'arriba a una anàlisi de les classes socials que no sembla del tot satisfactòria. Aquest punt de vista, mantingut per A. G. Frank, arrenca de l'obra i els plantejaments de Manuel Moreno Fraginàls.³¹

són clarament defectuosos. El de 1846 registra 112.734 esclaus de menys respecte als que hi havia cinc anys abans. La raó no pot haver estat en l'emancipació, puix que la xifra de negres lliures també minvà (en 3.612 individus). Encara que el terrible huracà de 1844 hagués provocat una gran mortaldat entre els esclaus, la disminució sembla ésser sobretot motivada per l'ocultació consegüent a la promulgació, en el mateix 1845, de la "Ley de represión del tráfico de negros". La xifra de 1862 crec que torna a ésser admissible perquè en aquells anys es parlava insistentment d'abolició de l'esclavitud i la possibilitat de rebre una indemnització devia reduir enormement l'ocultació. La darrera xifra està citada en la intervenció de Santos Guzmán als debats de la comissió per a les reformes antillanes. Vegi's Ministerio de Ultramar, *Documentos de la Comisión creada por Real Decreto de 15 de Agosto de 1879 para informar al Gobierno acerca de los proyectos de ley que habrán de someterse a las Cortes sobre reformas en la isla de Cuba*, Madrid, 1879, p. 44. Les xifres són:

1774	44.333	1827	286.942	1869	363.288
1792	84.590	1841	436.495	1871	287.626
1817	199.145	1862	370.553	1877	194.000

30. Aquest extrem, sovint poc valorat, ha estat precisat per Jean SURET-CANALE (*Essai sur la signification sociale et historique des hegemonies Peules (XVIIème-XIXème siècles)*, Paris, s. d., p. 3): [a l'Àfrica Negra] existència de *relacions esclavistes*, l'existència d'una *tècnica agrícola evolucionada i ben adaptada a les condicions tropicals* en feien una font ideal d'aprovisionament de mà d'obra per a reemplaçar les poblacions exterminades de les Antilles o del Brasil, on l'estadi d'evolució més rudimentari, l'absència d'esclavitud i d'hàbits de treball agrícola adequats a les exigències dels colonitzadors, exclouïen una utilització d'aquest tipus". En totes les citacions textuals incloses en aquest treball els subratllats són dels corresponents autors.

31. Manuel MORENO FRAGINÀLS, *El complejo económico social cubano del azúcar (1790-1860)*, L'Havana, t. I, 1964. La seva anàlisi està concretada a *Azúcar*,

És cert que el paper determinant en el muntatge de la Cuba sucraera residí en el capital, malgrat les extraordinàries condicions naturals que l'illa oferia. Però les vies de la seva penetració i de la seva procedència no són perfectament conegudes, M. Moreno Fraginàls ha afirmat: «Desde 1792 la Isla es una gran recepcionista de capitales. Los grandes comerciantes de Nueva España, los poderosos de Cádiz y Sevilla, los plutócratas en ciernes de los Estados Unidos y los pocos azucareros haitianos que han logrado salvarse de la ruina, todos vienen a impulsar el azúcar habanera».³² El repertori és suggestiu però hauria d'ampliar-se.

Després de la guerra contra la República francesa (1791-1795), en acceptar Espanya a Basilea un tractat de pau pel qual es comprometia a lliurar al govern francès la part espanyola de l'illa de Santo Domingo, les famílies espanyoles més riques emigraren «con sus dineros y alhajas» cap a Cuba i, en menor proporció, cap a Veneçuela i Puerto Rico. Posteriorment, l'ocupació francesa, que no es féu efectiva fins a l'entrada de Toussaint Louverture l'any 1801, i la immediata abolició de l'esclavitud provocaren una nova onada emigratòria en les mateixes direccions.³³ Un altre corrent s'alimentà d'espanyols acabats instal·lats al continent que havien pres part de la guerra d'Emancipació al cantó dels reialistes. Podria arribar-se segurament a la conclusió que el lloc fonamental fou ocupat per capitals i homes espanyols, procedents dels grans centres del comerç colonial en decadència i, sobretot, del mateix hemisferi americà. En definitiva, dels grans centres on es concentrava el capital comercial precapitalista.³⁴

Moreno Fraginàls argumenta que és absurd pensar que «nuestros productores [es refereix als propietaris dels ingenis] no eran burgueses porque poseían esclavos», que el desenvolupament sucrer de l'illa va transformar els terratinents criolls en la més sòlida i brillant classe burgesa de l'Amèrica Llatina i que, encara que fossin propietaris d'esclaus — cosa que determinaria a la llarga la seva desaparició com a classe —, eren productors de mercaderies per al mercat mundial, on imperaven el

esclavos y revolución (1790-1868) a «Casa de las Américas», IX, n.º 50 (L'Havana, setembre-octubre de 1968), pp. 35-45; i també a *La historia como arma* al volum col·lectiu *Diez años de la Revista Casa de las Américas 1960-1970*, L'Havana, 1970, pp. 60-66.

32. *El Ingenio...*, p. 19.

33. Gustavo Adolfo Mejía, *Historia de Santo Domingo*, vol. VI, Ciudad Trujillo, 1953, pp. 543-544. Després Santo Domingo seria reocupada per forces espanyoles (1808-1809), però no s'aconseguí el retorn dels colons europeus emigrats, malgrat significats esforços en aquest sentit, puix que l'organització del treball havia estat profundament alterada.

34. K. MARX (*El Capital. Crítica de la Economía Política*, Mèxic, 2.ª ed., 1959, vol. III, p. 314) subratlla el caràcter pre-capitalista del capital comercial: «el comerç i àdhuc el capital comercial són anteriors al règim de producció capitalista i constitueixen en realitat la modalitat lliure del capital més antiga de què ens parla la història». I més endavant (*El Capital*, III, p. 317) afegeix: «El desenvolupament independent del capital comercial es troba, doncs, en raó inversa al desenvolupament econòmic general de la societat».

règim capitalista de producció i les relacions comercials capitalistes. «Allí estaban presentes [afegeix] dos factores esenciales del capitalismo: la producción y la circulación de mercancías, que impusieron al productor cubano sus leyes immanentes».³⁵

Contràriament, del 1790 al 1880 aproximadament, la formació social cubana es caracteritza, segons crec, pel predomini d'un mode de producció esclavista — que no representa un retorn a formes antigues, però sí la supervivència d'una forma antiquada —. El predomini d'aquest mode de producció esclavista — eficient en les primeres dècades del període, però igualment antiquat — féu possible el manteniment de la dominació colonial espanyola i d'una carcassa de grans comerciants, usurers i negrers, que comprimien els terratinents criolls i succionaven una gran part de l'excedent generat. Féu també possible, a través de l'exploatació i la descapitalització, el manteniment d'un estat d'absoluta indefensió — «la tragèdia del monocultiu» — que facilità l'apropiació pels capitalistes nord-americans dels sectors més importants, en introduir-se les relacions de producció de tipus capitalista, i la incorporació al cercle vicios del subdesenvolupament.³⁶

El fet que el treball no fos assalariat, sinó forçós, i que el treballador no tingués una existència objectiva independent del seu treball, sinó idèntica a la dels bous o a la dels muls, no són els únics suports per a aquesta afirmació.³⁷

L'agricultura cubana de l'època esclavista no ofería precisament l'aspecte d'una agricultura moderna o capitalista. No hi havia preocupació de cap mena per a adobar la terra i assegurar-ne uns rendiments permanents: «los prados artificiales sirven de fundamento al sistema agrónomo europeo, que puede expresarse con la siguiente máxima: no hai [sic] cosechas ricas y abundantes sin abonos, abonos sin animales, y animales sin pastos [...]»; [la separació entre «la crianza de los ganados y el cultivo de los campos» a Cuba] influye de un modo indirecto en todo su sistema agrícola, en el atraso de sus conocimientos y en la decadencia de las fincas; pues mientras no lleguen a asociarse el cultivo con la crianza y ésta con aquél, no hai [sic] adelantos fundamentales ni agricultura perfeccionada».³⁸

35. M. MORENO FRAGINALS, *Azúcar...*, p. 36.

36. Aquest és evidentment el criteri de MARX (*Grundrisse*, I, pp. 18-19) quan escriu: «Quan es roba l'esclau es roba l'instrument de producció. Però també cal que la producció del país per al qual s'ha robat estigui organitzada de manera que admeti el treball dels esclaus, o bé (com a Amèrica del Sud, etc.) cal crear un mode de producció que correspongui a l'esclavitud».

37. K. MARX (*Grundrisse*, I, p. 433) començava les *Formen* així: «Si un supòsit del treball assalariat i una de les condicions històriques del capital és el treball lliure i el canvi d'aquest treball lliure per diner [...] un altre supòsit és la separació del treball lliure respecte a les condicions objectives de la seva realització, respecte al mitjà de treball i al material de treball».

38. RAMÓN DE LA SAGRA, *Historia física, política y natural de la Isla de Cuba*, París, 1842, part I, vol. I, p. 229.

L'aplicació de les tècniques d'explotació més irracionals i devastadores, fet observat pels contemporanis i també pels historiadors, està obertament en contradicció amb una agricultura veritablement capitalista: «Estas limpias se practican [...] por medio del fuego, con el fin de obtener en poco tiempo un extenso terreno donde verificar las nuevas siembras. Así se sacrifican todos los árboles [...]. De resultas de esa tala asoladora y del sistema de imprevisión que la dirige, se ven transformados en llanuras estériles y abrasados terrenos antes pingües y frondosos, se han abandonado fincas valiosas por falta de combustible, se ha acrecentado el costo de los materiales para el establecimiento de las nuevas [...]. No sin razón ha dicho un inteligente hacendado de aquella Isla, que hasta el día no se había seguido allí otro sistema que el de la destrucción».³⁹

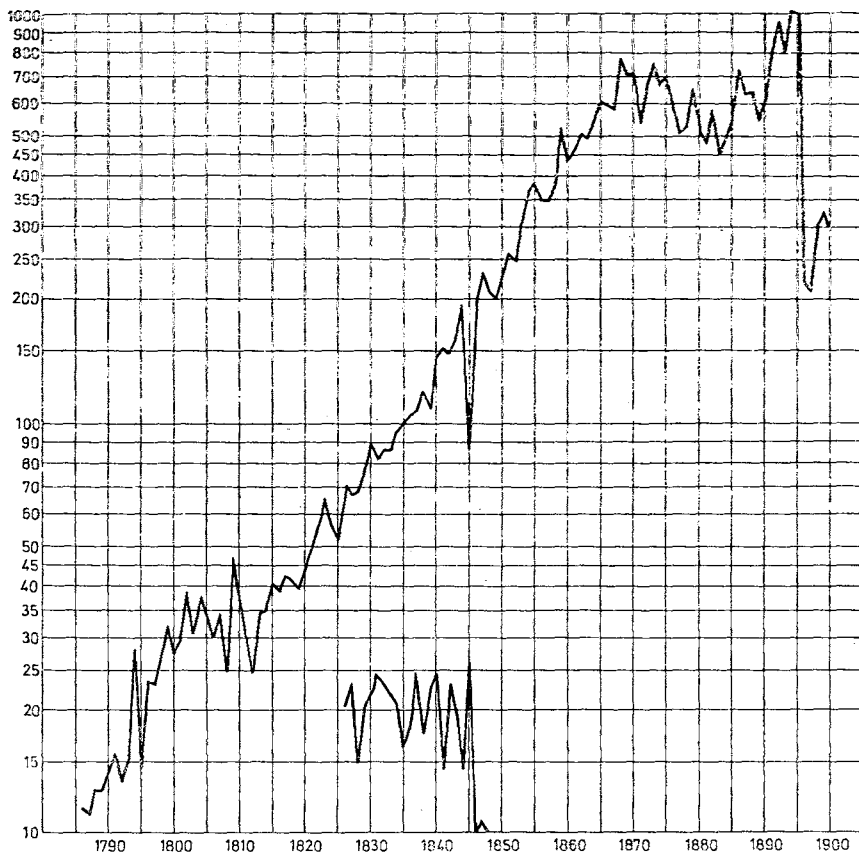
Però no era només això. Endemés, l'actitud de l'esclau era, per definició, de sabotatge al treball. No se li podien confiar eines perfeccionades, puix que les destrossava. Calia proporcionar-li instruments toscos i grollers, amb la qual cosa la qualitat del seu treball era escassa i la seva productivitat baixa.⁴⁰ Les formes d'explotació eren, doncs, molt endarrerides. El treball de la terra no anava encaminat a explotar-la racionalment, sinó a saquejar-la, a extreure'n ràpidament uns fruits a qualsevol preu. Aquesta constatació permet establir un contrapunt entre el cultiu de la terra i el saqueig o el pillatge a què se la sotmetia a Cuba, ben característic del complex socio-econòmic que hi era present.⁴¹

Els beneficis del «productor» sucrer pogueren ésser immensos entre 1790 i 1850, aproximadament mentre el sucre mantingué uns preus molt elevats, gràcies a l'esfondrament de les altres Antilles, provocat per la revolució (Haití) o l'abolició de l'esclavitud (Santo Domingo, Jamaica). Després, sobretot, de la crisi del 1857 s'inicià una ràpida caiguda que conduí els hisendats sucres a una autèntica ruïna col·lectiva. Però la producció de sucre no minvà, sinó que continuà augmentant a un ritme de creixement molt accelerat. El gràfic 2, a més de fer patent la desaparició del cafè en benefici del sucre, mostra com la producció d'aquest darrer producte només començà a disminuir en plena guerra dels deu anys.

39. Ramón DE LA SAGRA, *op. cit.*, p. 241.

40. El fet ha estat explicat per MARX (*El Capital*, I, p. 147, n. 18): "Tobrer fa sentir a l'animal i a l'eina que no és un igual seu, sinó un home. Es complau en la diferència que el separa d'ells a còpia de maltractar-los i destruir-los passionalment. Per això en aquest règim de producció impera el principi econòmic de no emprar altra cosa que eines toques, pesades, però difícils de destruir per raó de llur mateixa tosquedat". M. Moreno Fraginàls ho ha demostrat per al cas cubà.

41. K. MARX (*El Capital*, III, p. 320): "El capital comercial, allí on predomina, implanta, doncs, pertot arreu un sistema de saqueig i el seu desenvolupament, igual en els pobles comercials de l'Antiguitat que en els temps moderns, es troba directament relacionat amb el despullament per la violència, la pirateria marítima, el robatori d'esclaus i el subjugament (a les colònies)".

GRÀFIC 2. *Exportació (1786-1849) i producció (1850-1900) de sucre i exportació de cafè (1826-1580) (en milers de tones)*⁴²

El problema no fou una crisi de producció, sinó la baixa del preu en el mercat mundial, provocada per l'expansió del sucre de remolatxa europeu. El resultat fou l'encavalcament de les agudes crisis cícliques de 1857-1861 i de 1866-1868, tot formant una llarga onada depressiva que desembocaria a la guerra separatista contra la metròpoli espanyola.⁴³ Aquesta fou la primera fase en el camí vers la liquidació de la classe dels terratinos esclavistes per la desaparició de l'esclavitud i l'apropiació de la indústria sucrera per capitalistes nord-americans.

Ara bé, ja abans d'aquests fets, diversos testimonis presenten les hinders sucreres en estat de crisi: «[diverses qüestions] han influïdo en

42. Vegi's apèndixs 1 i 2.

43. Gloria GARCÍA, *Papel de la crisis económica de 1857 en la economía cubana* a *Universidad de La Habana: Cien años, 1868-1968*, pp. 25-33 (vegi's pp. 32-33).

las negociaciones de la isla de Cuba, constituyendo sumamente crítica la época en estos últimos años. El comercio marítimo y el tráfico interior se verifican con desventajas, los pingües cultivos cubanos no reeditúan los beneficios de antes, y los hacendados no obtienen de sus fincas utilidades proporcionadas para el pago de las obligaciones que han contraído y que hicieron precisas el tamaño de aquéllas y las grandes anticipaciones que suponen».⁴⁴

Fora d'alguns moments relativament concrets, malgrat els alts preus del sucre, aquesta mena d'estat crític és consubstancial amb les hisendes cubanes. Una de les raons fonamentals radicava en allò que Sagra anomenava «volum de les anticipacions», que tenia les seves arrels en el mateix mode de producció. Marx assenyala: «El preu que es paga per l'esclau no és sinó la plus-vàlua o el guany anticipat que es pensa arrencar d'ell. Però el capital que es paga per comprar l'esclau no forma part del capital mitjançant el qual s'extreuen d'ell, de l'esclau, el guany, el treball sobrant. Al contrari, és un capital del qual s'ha després el posseïdor de l'esclau, una deducció del capital del que pot disposar per a la producció real i efectiva. Aquest capital ha deixat d'existir per a ell».⁴⁵

Al costat d'aquesta motivació se'n troben moltes altres: l'actitud, ja apuntada, de sabotatge de l'esclau a la producció; la necessitat d'allotjar, vestir, alimentar els centenars d'homes de les *negradas* dels ingenis durant tot l'any — i no sols durant el període de treball de la safra — i tenir cura de la seva salut; la pèrdua de capital representada per les fugues d'esclaus (*cimarrones*) i per l'alta mortalitat dels negres, causada per la voluntat dels mateixos amos de recuperar ràpidament els diners invertits en la compra.⁴⁶ I, en un altre ordre de coses, també era important el manteniment d'un enorme nombre de parelles de bous per al treball de la terra i per al carreteig de la canya i del sucre, que durant una bona part de l'any restaven inactius.⁴⁷

Es tracta de motivacions relacionades amb el mode de producció esclavista imperant. Però totes les altres hi estaven també, indirectament, lligades: dificultats de finançament i absència d'un adequat sistema bancari, deficiència de la infraestructura de transports,⁴⁸ manca d'inver-

44. Ramón DE LA SAGRA, *op. cit.*, part II, vol. II, p. 3.

45. K. MARX, *El Capital*, III, pp. 748-749.

46. En època de safra eren normals a Cuba jornades de treball de divuit i vint hores, i encara més en alguns casos. Naturalment els set dies de la setmana eren considerats hàbils. A falta d'estudis definitius sobre la qüestió pot afirmar-se provisionalment que la vida de l'esclau adult a l'ingeni acostumava a durar per terme mitjà entre vuit i deu anys.

47. Ramiro GUERRA Y SÁNCHEZ, *Azúcar y Población en las Antillas*, Madrid, 1935, p. 81.

48. Encara que les primeres línies de ferrocarrils són anteriors a les primeres espanyoles, fet al qual s'ha volgut donar una significació excessiva, el muntatge d'una xarxa completa i coherent fou fet, amb posterioritat a l'època colonial, en ple segle xx. J. LE RIVEREND, *Historia...*, pp. 171-172.

sions públiques en ensenyament i, en general, en el foment de l'economia cubana.

L'esclavitud en les plantacions sucreres responia a l'esquema teòric d'un règim esclavista amb totes les seves seqüeles. Malgrat la necessitat d'importar enormes quantitats d'homes en estat d'esclavitud i semiesclavitud, hi havia paradoxalment a l'illa una «subocupació permanent de la qual donava testimoni un bandidatge crònic». ⁴⁹ Un porto-riqueny ho explicava molt clarament: «En las Antillas españolas el trabajo es una ocupación de negros y no de blancos. Así piensa generalmente la población libre de aquellos países, y no es extraño, pues, que no sienta hacia aquél todas las simpatías que debiera sentir». ⁵⁰ També fou conseqüència de l'esclavitud la creació d'una ideologia racista, que només una revolució socialista del nostre temps ha estat capaç de desarrelar.

Moreno Fragináls ha demostrat que l'actitud de l'hisendat crioll no fou un rebuig al progrés, sinó de profunda atenció — això, en realitat, només és vàlid per a alguns, els més il·lustres — a la revolució burgesa de l'època. ⁵¹ Atenció, podríem afegir, del malalt angoixat, de qui sap que li arriba ràpidament la mort i cerca desesperadament la medecina per a salvar-se. Les formes de vida dels hisendats són producte típic de les societats esclavistes. La desmesurada opulència, l'ostentació desproporcionada, ⁵² el superconsum, en una paraula, constitueixen una característica essencial de l'esclavisme ⁵³ — motivat per la imperiosa i omnipresent necessitat d'autoafirmar-se com una classe d'homes superiors, susceptible de tenir en propietat altres homes inferiors.

És cert que els hisendats s'apressaren a instal·lar màquines de vapor en la dècada del 1830-1840, però aquestes foren aplicades al procés de transformació industrial de la canya i en resultà un extraordinari aug-

49. P. VILAR, *Le passé...*, p. 41.

50. Manuel CORCHADO, *El trabajo* a "Las Antillas. Revista hispano-americana, política, científica, literaria y comercial", I, n.º 16 (Barcelona, 25 de juliol de 1867), pp. 505-508 (vegi's p. 507).

51. M. MORENO FRAGINÁLS, *Azúcar...*, p. 37.

52. Roland T. ELY, *Cuando reinaba Su Majestad el Azúcar. Estudio histórico-sociológico de una tragedia latinoamericana: el monocultivo en Cuba. Origen y evolución del proceso*, Buenos Aires, 1963, caps. XXVII ("Ostentación y derroches") i XXX ("Los hacendados y sus diversiones"). L'obra d'Ely és important, entre altres coses, per la immensa quantitat de material testimonial que maneja. Interessa ara destacar una dura però significativa citació que recull James MURSELL PHILLIPPO (*The United States and Cuba*, Londres, 1857, p. 465): "Regida per una raça efeminada, desmoralitzada i totalment degenerada; criada sota l'influx negatiu de l'esclavitud (influx moralment tan desastrós per al patró com per a l'esclau)... és impossible que la societat cubana sigui vigorosa en els seus costums o sana en els seus principis morals. Presenta tots els senyals d'una comunitat en estat de decadència. Les seves maneres i costums més estesos són decididament viciosos".

53. Forçant el marc temporal, aquí podria aplicar-se l'afirmació de MARX (*Grundrisse*, I, pp. 390-391): "La producció de luxe, tal com es presentava entre els antics, era no obstant el resultat necessari de la relació esclavista. No és la superproducció, sinó el *superconsum* i el *consum insensat*, portats fins al descomunal i l'extravagant, el que caracteritza la decadència del règim estatal antic".

ment de la capacitat de molta. Aquest augment, en lloc d'ajudar a superar les contradiccions de l'esclavisme, no féu sinó exigir nous braços i reforçar la «fam» d'esclaus als ingenis.⁵⁴ Els hisendats, o almenys els seus portaveus més destacats (F. de Arango y Parreño, J. A. Saco) arribaren fins i tot a reclamar l'efectiva abolició del tràfic de negres per tal de minar la base dels comerciants-negrers que els oprimien, però no pogueren sinó reforçar-los. La persecució del tràfic facilità la concentració del diner en mans d'aquests, que eren els únics capaços de muntar operacions negreres de gran envergadura, i féu pujar els preus dels esclaus a nivells astronòmics, cosa que contribuí a la ruïna dels hisendats.

L'esclavitud fou també el factor decisiu en l'esfera política. Quan les colònies americanes d'Espanya s'emanciparen, Cuba no ho féu gràcies al seu caràcter esclavista. Així ho formulava el ministre espanyol Calatrava: «El miedo que les tienen los cubanos a los negros es el medio más seguro que tiene España para garantizar su dominación en aquella isla».⁵⁵ I de la mateixa opinió era també Simón Bolívar: «creo que nuestra liga puede mantenerse perfectamente [...] sin el establecimiento de una nueva República de Haití».⁵⁶

Fins a la primera guerra separatista, la classe dirigent cubana no mostrà ni la més petita voluntat d'adquirir la independència, és a dir, de bastir un estat al servei dels seus interessos, malgrat que els motius de fricció amb la metròpoli eren grans. La seva actitud consistí únicament a presentar respectuosament reivindicacions i queixes, segons l'estratègia perfectament inútil del «reformisme». En alguns moments cercà l'emancipació respecte a Espanya, però no ho féu mai en una perspectiva independentista sinó per fondre's amb un altre estat, el nord-americà — i, millor, els estats sudistes —, que li garantís la continuïtat de l'esclavitud, segons l'estratègia perfectament antinacional de l'«anexionisme». Es tractava de dues variants d'una sola actitud i d'una sola ideologia:⁵⁷ quan temia una acció de tipus abolicionista per part del govern espanyol i del capità general feia ràpidament ús de l'amenaça anexionista.⁵⁸

54. M. MORENO FRAGINÁLS, *Azúcar...*, p. 41.

55. En una entrevista amb l'ambaixador nord-americà Kilpatrick l'any 1823. Citat per José LUCIANO FRANCO, *Introducción al 68 a "Casa de las Américas"*, IX, n.º 50 L'Havana, setembre-octubre de 1968, p. 9. J. L. FRANCO (*La batalla por el dominio del Caribe y el Golfo de México*, L'Havana, 3 vols., 1964-1966, espec. I: *Política continental americana de España en Cuba 1812-1830*) ha demostrat com Cuba es convertí en base d'operacions i font de recursos d'Espanya en els seus intents de recobrar les ex-colònies continentals.

56. Citat per J. L. FRANCO, *Introducción al 68*, p. 8.

57. M. MORENO FRAGINÁLS ha demostrat que els dirigents reformistes i anexionistes foren físicament els mateixos individus, *Azúcar...*, p. 43. Qualificar aquesta estratègia d'alternança com a pròpia d'una «burgesia nacional al servei d'interessos estrangers» és caure en un error d'anàlisi evident: la classe terratinent esclavista criolla no defensava altres interessos que els seus, la seva pròpia supervivència.

58. RAMIRO GUERRA Y SÁNCHEZ (*Manual de historia de Cuba*, L'Havana, 4.ª ed., 1971, pp. 536-537) afirma: «a los ojos de los propietarios de la Isla, peninsulares y

Però la metròpoli sabia molt bé el que s'hi jugava i evitava tant com podia exposar-s'hi. La guerra als Estats Units i la previsible abolició que se'n derivaria provocaren a Cuba una gran tensió i la definitiva desaparició del corrent anexionista. Des d'aquells moments els sectors socials més dinàmics — petita burgesia artesana i mercantil criolla, camperols lliures blancs i negres, incipient proletariat — potenciaren l'aboliconisme, mentre que les autoritats de l'illa manifestaven una intransigent actitud de defensa dels «grans interessos alarmats». ⁵⁹ No cal dir que el govern espanyol s'afanyà a prestar suport a aquesta política i a refermar-se com a salvaguarda de tota propietat. ⁶⁰

En realitat aquesta vocació decidida del govern espanyol és una prova més del caràcter de la societat cubana. La classe dominant criolla, malgrat la situació crítica que arrossegava des del 1857, fou incapaç de plantejar-se l'assalt al poder per tal de bastir un estat propi i adequat als seus interessos. En plena guerra independentista els terratinents esclavistes es mantenien molt allunyats del terreny de les batalles i de les conspiracions, tot cercant desesperançadament de trobar una fórmula

criollos [apareixia], el gobierno español y Pezuela, su representante, como «verdaderos revolucionarios» de la peor especie". I en nota a peu de pàgina glossa una lletra d'un hisendat anglès a un agent nord-americà, segons la qual "los españoles habían levantado su voz contra el Gobierno y públicamente decían que deseaban ansiosamente la llegada de los americanos, el único remedio que podía encontrarse para salvar la Isla de una inevitable ruina que el espíritu abolicionista del Capitán General arrojaba sobre ella".

59. "Excmo. Sr. Desde que los sucesos de los Estados Unidos han tomado para el Norte el favorable aspecto que hoy presentan, se ha despertado la idea de estar muy próxima [sic] la solución de la más grave de las cuestiones que en Cuba puede sobrevenir; esto es la de la esclavitud. Quizá los restos del antiguo partido anexionista [sic] no son ajenos [sic] a la tendencia que se nota hacia la discusión de una materia cuya enunciaci3n alarma grandes intereses. Se observan conversaciones, se deslizan en los periódicos algunas frases que se escapan a la vigilancia de la censura, y aun ha circulado clandestinamente el folleto que adjunto acompaño a V. E., mandado recoger sin estrépito, desde el momento en que se tuvo noticia de su aparici3n.

Para conjurar este mal de la manera posible, he dirigido a los Gob[ernadore]s y Tenientes Gob[ernadore]s de la Ysla, y a los revisores de libros la circular reservada de que acompaño a V. E. un ejemplar. Su alta ilustraci3n no desconoce ni la importancia del asunto, ni la conveniencia de que el Gob[ier]no Supremo piense con la discreci3n que le es propia en asunto de tamaña trascendencia.

El peligro no es ciertamente del momento; pero como en la época en que vivimos los sucesos se precipitan de un modo extraordinario; como no sería imposible que la dominaci3n completa del Sur redujese [sic] a una medida radical y extrema [sic] respecto de los negros, y como en tal caso los únicos Estados esclavistas serían el Brasil, Curazao, Cuba y P[uer]to Rico, la atenci3n de Europa y América se convertiría a ellas, y tal vez sería preciso llegar precipitad[ament]e y sin preparaci3n alguna a adoptar una determinaci3n que en tales condiciones sería seguram[ent]e desastrosa [...]. Habana 30 de junio de 1862". (Lletra del capitá general F. Serrano al Ministeri de Guerra i d'Ultramar. A. H. N., s. U., llig. 3.550, n. 1, índexs 2 i 6).

60. "Enterada la Reina (q.D.g.) ha tenido a bien aprobar lo resuelto por V. E., habiéndose además servido disponer le recomiende no consenta que por ningún estilo ni concepto se discuta la existencia de la esclavitud, dictando al efecto las órdenes más expresas y terminantes, en la inteligencia de que el Gobierno está firmemente decidido a respetar y hacer que se respete esta propiedad tan legal como otra cualquiera en esa isla, sin perjuicio de adoptar con igual decisi3n todas las medidas, que dentro de las leyes quepan, para la persecuci3n del tráfico de negros" (Comunicaci3n reservada del Ministeri d'Ultramar amb data de 22 de juliol de 1862, A. H. N., s. U., llig. 3.550).

per a una impossible continuació del tràfic d'africans⁶¹ o d'obtenir-ne formes substitutives.⁶² Ara — és obligat observar-ho — amb la benevolència de Gran Bretanya, entestada a mantenir el «fet diferencial» per dificultar l'absorció de Cuba pels Estats Units.

Molt significativament, mentre la guerra s'intensificava a la zona oriental, un clima de tranquil·litat dominava a la zona occidental, on hi havia 1.065 dels 1.365 ingenis sucres censats l'any 1868.⁶³ El conflicte es convertí en una insurrecció antiesclavista⁶⁴ i els dirigents nacionalistes, bé que a contracor, hagueren de proclamar l'abolició,⁶⁵ amb la qual cosa es guanyaven la definitiva desafecció dels terratinents esclavistes i es condemnaven al fracàs.⁶⁶ La contradicció colònia-metròpoli i la seva concreció criolls-peninsulars estaven supeditades a una contradicció més important i més greu: la que enfrontava els esclaus amb els esclaus.

61. Últimamente germina [entre els membres de la Junta d'hisendats una idea] que puede ser beneficioso, porque su tenor estriba en la producción perdida. Se estudia si la autorización conseguida para introducir reglamentariamente negros libres, serviría para acelerar la emancipación y varios propietarios sensatos con que he conferenciado opinan, que si el Gobierno, de acuerdo con Inglaterra, decretara la libertad de introducción, señalando plazo de diez años a los colonos y cuantas condiciones y garantías tuviese por conveniente. Los propietarios no tendrían dificultad en señalar por sí mismos igual plazo de diez años para finalizar la esclavitud sin indemnización, a fin de que no pueda sospecharse que la nueva colonización africana envuelve una trata disfrazada.

En tal caso establecerían una línea de vapores a punto determinado de la costa de África, donde pudieran inspeccionar las operaciones de contratación delegados del Gobierno, y retornando a aquel continente los cumplidos se adelantaría mucho en su civilización y se abrirían a este mercado las puertas del Comercio [...]. Habana, 30 de octubre de 1870" (Comunicació del capità general Caballero de Rodas al ministre d'Ultramar, A. H. N., s. U., llig. 3.554. Sobre el termini de deu anys dels "contractes" proposats recordi's la nota 46).

62. "No puedo menos de anunciarle que acaso por el primer correo elevaré a la aprobación del Gobierno un proyecto de inmigración de coolíes procedentes de las costas de Malabar Coromandel y demás del Yndostán que me ha sido presentado por D. Juan Poey, previa audiencia, con el cónsul general Británico en esta Ysla Mr. Graham Dunlop, que, según me dice dicho Señor, lo aprueba y recomienda a su Gobierno. 15 de febrero de 1871" (Comunicació del capità general al Ministeri d'Ultramar, A. H. N., s. U., llig. 3.554).

63. Gil GELPÍ y FERRO, *Situación de España y de sus provincias de Ultramar*, Madrid, 1871, p. 76.

64. "La sublevación de esas Jurisdicciones se dominaría instantáneamente, pues su importancia en sí misma vale poco, pero aun los anuncios de abolición y el sufragio universal [...] tiene ya a la gente de color en cierta arrogancia y la propaganda que se está haciendo [...] puede llevar a los ingenios y a los campos la rebelión de los esclavos; de aquí nace la gravedad de la situación" (Comunicació oficial del capità general al Ministeri de la Guerra amb data de 24 d'octubre de 1868, en els primers dies de la insurrecció. A. H. N., s. U., llig. 3.554).

65. "Otra muy delicada se inicia ya en la cuestión de la esclavitud: los propietarios de fincas comprendidas en el territorio de la insurrección, van trayendo a los otros sus negros a fin de no perderlos y procurar alquilarlos a otras fincas, pero como su número crece y disminuye por el contrario el trabajo, se encuentran viciosos y dan señales de insubordinación, como que saben que la bandera de Yara es símbolo o promesa de libertad. Habana 30 de agosto de 1869" (Comunicació del capità general Caballero de Rodas al ministre d'Ultramar, A. H. N., s. U., llig. 3.554).

66. M. MORENO FRAGINALS (*Azúcar...*, pp. 35-36) combat de manera convincent la tesi tradicional segons la qual el moviment havia estat promogut i dirigit pels terratinents ("patricios"), cosa que "nos entregaría el ejemplo único en la historia de una clase social que se suicida". Sobre aquest problema és imprescindible la consulta de l'intelligent assaig, ja clàssic, de Raúl CEPERO BONILLA, *Azúcar y abolición*, reeditat a L'Havana en 1971.

vistes. Malgrat que l'estat, instrument de l'explotació colonial, no estava en mans dels terratinents esclavistes, aquests foren incapaçs de lluitar per conquerir-lo justament perquè formaven una classe social antiquada, incompatible amb el món exterior capitalista. L'estat fou a la Cuba esclavista palanca d'acció de l'única i veritable classe burgesa: els comerciants, usurers i negrers, espanyols la majoria, o bé estrangers.⁶⁷

Després, quan s'acabà la guerra, la crisi sucraera seguí el seu curs ben bé fins al 1890. La baixa del preu del sucre al mercat mundial féu definitivament patent l'obsolescència del sistema de producció predominant i obligà a mecanitzar els ingenis, a utilitzar mà d'obra qualificada —lliure per tant— i a introduir les relacions pròpiament capitalistes.⁶⁸ L'abolició de l'esclavitud (1880) i de la seva continuació, el «patronat» (1886), no fou sinó la consagració jurídica d'allò que en la realitat ja estava en marxa. Els vells terratinents esclavistes es volatilitzaren tot deixant pas a les grans companyies i als inversors nord-americans. La dominació espanyola tenia ja el temps comptat, puix que la nova situació (imperialisme *supra* subdesenvolupament) exigia un marc nou i més ajustat. La persistència d'un mode de producció i d'unes relacions perfectament antiquats havia produït els seus fruits. Els contemporanis eren plenament conscients, d'altra banda, de la revolució que comportava la liquidació del vell mode de producció i l'establiment d'un nou teixit de relacions econòmiques i socials: «que nos hallamos a punto de sufrir una metamorfosis completa es una verdad que cabe en la convicción de todos los que habitamos en la preciosa Perla de las Antillas, de todos los que conocen su modo de ser y han seguido la marcha de los acontecimientos».⁶⁹

Puerto Rico: similituds i diferències

Aplicar mecànicament l'esquema traçat per a Cuba a Puerto Rico no fóra sinó una confessió d'impotència. L'estructura de l'illa durant els primers segles de la colonització fou efectivament molt similar a la de Cuba,⁷⁰ però des del final del segle XVII començaren a marcar-se unes

67. "Así el tráfico ha venido siendo siempre causa de su desmoralización y del desprestijio [sic] del Gobierno Español, pues hasta los mismos naturales de la Ysla, si bien dispuestos a comprar los negros bozales son los primeros en censurar y criticar al Gobierno por odio que le profesan. Los que se ocupan en el tráfico son en general y por desgracia peninsulares o extranjeros [sic], particularmente Portugueses del Brasil que han venido a continuarlo en esta Ysla desde que no pueden hacerlo en su país". (Informe del capitán general Pezuela dirigido al ministro d'Estat amb data de 12 d'agost de 1853, A. H. N., s. U., llig. 3.550).

68. Sobre la indústria sucraera en els darrers anys del XIX vegi's Gabriel TORTELLA CASARES, *El desarrollo de la industria azucarera y la guerra de Cuba a "Moneda y Crédito"*, n.º 91 (Madrid, desembre de 1964), pp. 131-167.

69. Celestino DE LA TORRIENTE, *Estudio sobre la riqueza de Cuba*, s. II., 1877.

70. Notes abundants però disperses sobre els primers temps de la colonització a Salvador BRAU, *Puerto Rico y su historia. Investigaciones críticas*, València, 1894, caps. III,

clares diferències. A falta de treballs que aclareixin la història econòmica porto-riquenya se'n poden assenyalar les que semblen essencials. Des de la primeria del segle XIX hi hagué un creixement notable de les forces productives, si bé, presumiblement per la menor presència de capitals forans, en un grau molt inferior al de Cuba. Puerto Rico gaudí d'una menor «opulència», però també s'estalvià en gran part les tares de l'esclavisme. Els conreus menors i la producció de subsistències hi tingueren una gran importància i facilitaren l'autosuficiència de l'illa. El comerç exterior porto-riqueny, globalment considerat (importacions més exportacions), era el 1882 inferior al de Cuba el 1826.⁷¹

El 1829 el 87 % de la població activa de l'illa era qualificat oficialment de «labradors en el campo» i més del 9 %, entre la resta, de «peonaje» segurament també agrari.⁷² Malgrat això, el sector exportador (sucre i, en menor proporció, tabac i cafè) fou molt marginal. El volum del comerç exterior amb la metròpoli espanyola era quasi insignificant⁷³ i un porto-riqueny testificava que «las grandes y complicadas combinaciones mercantiles, tan arraigadas en aquéllos [«los pueblos verdaderamente afectos al comercio»], apenas se conocen, y si se conocen no se practican en éste».⁷⁴

Les xifres d'exportació de sucre de Cuba i Puerto Rico al seu pràcticament únic mercat, recollides al gràfic 3, mostren com en una època molt tardana, i de plena crisi a Cuba, la producció porto-riquenya era proporcionalment molt poc important.

Lògicament, això estava en consonància amb una proporció més reduïda de població esclava i, també, amb un caràcter distint, més patriarcal, de les relacions esclavistes. Molt significativament hi hagué sempre més equilibri entre els sexes a la població esclava de Puerto Rico que a la de Cuba i també s'hi donà més intensament i més precoçment

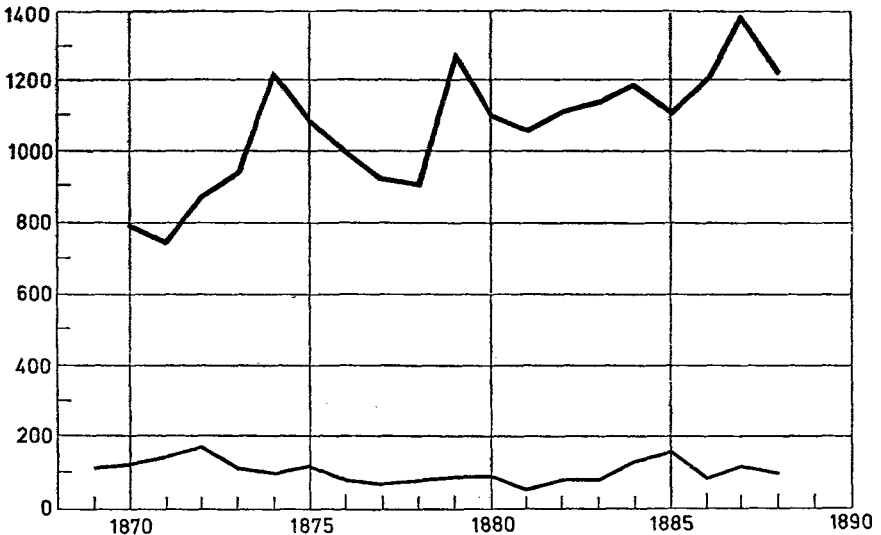
VI, X i XI. Un breu resum general de l'economia colonial a Andrés SÁNCHEZ TARNIELLA, *La economía de Puerto Rico. Etapas en su desarrollo*, Madrid, 1972, pp. 28-66.

71. Les importacions porto-riquenyas tenien un valor de 14.815.504 pesos i les exportacions 11.582.384 (*Estadística general del comercio exterior de la provincia de Puerto Rico correspondiente al año de 1882*, Puerto Rico, 1883), mentre les importacions cubanes valien 14.925.754 pesos i les exportacions 13.809.838 (*Buenaventura PASCUAL FERRER, Balanza general del comercio de la isla de Cuba en el año 1826*, L'Havana, 1827).

72. Pedro Tomás DE CÓRDOVA, *Memorias geográficas históricas, económicas y estadísticas de la Isla de Puerto Rico*, 1833, vol. V, p. 328. Les altres activitats que apareixen censades són: fusters (209), paletes (282), ferrers (124), boters (151), sabaters (630), sastres (200), comerciants (939), mercaders (880), hostalers o «ventorrillers» (541) i empadronats a la capital (477), categoria que potser incloïa professions liberals. En resulta una xifra total de 164.076 sobre els 320.161 habitants de l'illa.

73. He tractat d'estudiar aquesta qüestió en *El mercado colonial antillano en el siglo XIX*, treball presentat al I Coloquio de Historia Económica de España, celebrat el 1972 a Barcelona.

74. Manuel CORCHADO, *La industria sacarina en Puerto Rico a "Las Antillas"*, I, n.º 4 (25 de gener de 1867), pp. 116-121 (vegi's p. 117). Corchado feia notar a més que els porto-riquenyas «son bastante afectos a la primitiva existencia patriarcal, para que no sea el comercio lo que más les seduzca y cautive».

GRÀFIC 3. Exportació de sucre de Cuba i Puerto Rico als Estats Units (1869-1888) (en milions de lliures de 0,4536 quilograms)⁷⁵

el mestissatge. També el percentatge de població esclava dins el total fou a la petita Antilla sempre inferior al de la gran. La raó del caràcter més patriarcal de l'esclavisme porto-riqueny radicava evidentment en la menor presència de comerciants i especuladors.⁷⁶ El gràfic 4 permet de concretar les precedents afirmacions i explicar la manca de resistència amb què l'abolició pogué ésser duta a terme.

Tot plegat facilita la comprensió del fenomen, curiós però no sorprenent, que la Cuba «independent» posterior al 1898 hagués caigut en una situació de més dependència econòmica respecte als Estats Units que Puerto Rico.

Els catalans a les Antilles

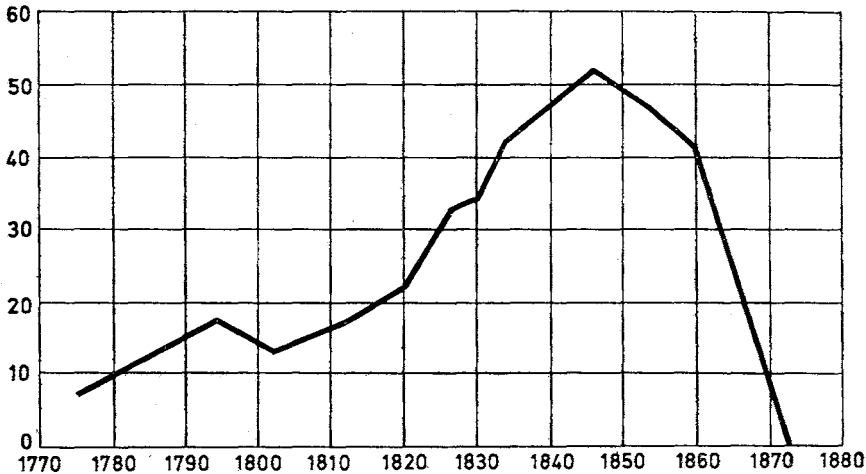
A la Cuba esclavista, s'enduia la part del lleó la carcassa de comerciants, negrers i usurers, que controlava el poder polític — a través de la

75. Vegi's apèndix 3.

76. K. MARX (*El Capital*, III, p. 558): "Mentre impera l'esclavitud o mentre el producte excedent és devorat pel senyor feudal i la seva cohort i l'esclavista o el senyor feudal cauen en les urpes de la usura, el règim de producció continua essent el mateix, però adquireix una duresa major per als obrers. L'esclavista o el senyor feudal carregat de deutes esprema més els altres perquè l'espremen més a ell. O bé acaba deixant el lloc a l'usurer, que es converteix pel seu cantó en terratinent o esclavista, com el cavaller de la Roma antiga. L'antic explotador, l'explotació del qual tenia un caràcter més o menys patriarcal, perquè era en gran part un mitjà de poder polític, és rellevat per un sobrevingut més implacable i assedegat de diner. Però, malgrat això, el règim de producció es manté invariable".

seva influència a Madrid i, sobretot, de la seva presència en els consells «àulics» dels capitans generals i, des del 1861, al «Consejo de Administración» de l'illa —. Es tractava d'una classe burgesa que, conscientment, formava un engranatge de la màquina d'acumulació de capitals que impulsava el procés d'industrialització capitalista dels països europeus. El grup més homogeni, i potser també el més important, fou a Cuba el grup català.

La intervenció de catalans a les Antilles no havia estat gaire notable en els tres primers segles de la colonització. Ens n'han restat uns quants exemples. Miquel Ballester, ja en el primer terç del segle XVI, ins-

GRÀFIC 4. Població esclava de Puerto Rico (en milers d'homes)⁷⁷

tallà per primera vegada a Cuba un *trapiche* (de «trepig»), petita i primitiva premsa per a moldre la canya i obtenir sucre. Una altra actuació peonera fou la de Josep Gelabert, que havia creat l'any 1748 el primer cafetar a Wajay, amb llavors obtingudes a Santo Domingo, no pas per extreure'n cafè, sinó per fabricar aiguardent.⁷⁸ L'any 1755 Ferran VI

77. Luis M. DÍAZ SOLER, *Historia de la esclavitud negra en Puerto Rico*, Río Piedras, 1965, pp. 94, 117, 120, 122 i 123. Les xifres del gràfic 4 són:

1775	7.487	1820	21.730	1846	51.265
1794	17.500	1827	31.874	1854	46.918
1802	13.333	1830	34.240	1860	41.736
1812	17.536	1834	41.818		

La diferent importància de l'esclavitud a les dues Antilles espanyoles es manifesta en el fet que l'any 1862 la població esclava d'origen africà (sense comptar xinesos culls i altres formes d'esclavitud) era de més del 26% del total a Cuba, mentre que no arribava al 8% a Puerto Rico.

78. Carlos MARRÍ, *Los catalanes en América. Cuba*, Barcelona, 1919, pp. 75-76 i 96.

concedí a una companyia catalana el monopoli del comerç amb Puerto Rico, Santo Domingo, Margarita i Hondures. Aquesta *Compañía de Barcelona* havia dut cotó a Barcelona i esclaus a Puerto Rico.⁷⁹ Però no fou fins més tard que començà a tenir importància la presència catalana al Caribe: des que el port de Barcelona, com sis ports espanyols més, fou autoritzat a comerciar directament amb les Antilles per Carles III l'any 1765, data ben pròxima a l'ocupació anglesa de L'Havana.

Des d'aleshores s'inicià un corrent emigratori de catalans cap a Cuba, Puerto Rico i, sobretot, Santo Domingo, que a Cuba es veié incrementat durant les dues primeres dècades del XIX pels corrents re-emigratoris procedents de Santo Domingo i el continent.

En correspondència, des del final del XVIII es troben testimonis en abundància de la intervenció de catalans en importants activitats econòmiques cubanes. Joan Julià i Josep Arrufat reeixiren des del 1779 en el conreu del blat en gran escala a Santa Clara, però no aconseguiren estendre l'exemple, com s'havien proposat. Al començament del segle XIX Seguí obrí la primera llibreria de L'Havana, Josep Antoni Mestres la primera gran fàbrica de xocolata de l'illa, i Joan Xifré la principal adoberia, gràcies a haver obtingut el monopoli de les pells del bestiar sacrificat a L'Havana entre 1808 i 1840 i a Santiago entre 1810 i 1840.⁸⁰ Concessions d'aquesta mena, facilitats i ajudes, així com la col·laboració de les autoritats colonials amb els comerciants i els industrials peninsulars, lligaren d'una manera indissoluble els interessos d'aquesta classe amb l'administració i li atorgaren una situació d'autèntic privilegi.

En el sector de les manufactures tabaqueres, segon en importància, la participació catalana fou molt destacada. Sabem, per exemple, que Bernardí Rencurrell creà la primera fàbrica de cigarretes l'any 1810 i que la comercialització del tabac de la zona oriental va ésser controlada durant moltes dècades per un grup de catalans establerts a Santiago. Joan Conill fou el primer i el més gran magatzemista tabaquer de L'Havana des del 1840. Jaume Partagàs, propietari de *vegas* tabaqueres a la zona de Vuelta Abajo, començà a aixecar l'any 1844 el conjunt de les fàbriques que donarien al seu cognom una dimensió mundial. Una altra de les fàbriques més importants de Cuba fou «La Escepción» (*sic*), de Joan Gener i Batet. Aquests brillants resultats foren obtinguts gràcies a les particularitats socials de Cuba, que permeteren imposar règims de treball duríssims: després d'un incendi als tallers que Gener tenia a L'Havana es pogué comprovar que els aprenents que

79. Jaime CARRERA PUJAL, *Historia de la economía española*, Barcelona, 1934-1947, vol. V, pp. 158-170.

80. J. M. RAMÓN DE SAN-PEDRO, *Don José Xifré Casas, Historia de un "indiano" catalán (1777-1856)*, Barcelona, 1956, p. 46.

hi van morir cremats estaven lligats amb cadenes. Partagàs, pel seu cantó, morí assassinat durant una visita a les seves terres.⁸¹

En el sector més important de l'economia cubana, el sucrer, també intervingueren de manera destacada alguns catalans, malgrat ésser aquest sector dominat tradicionalment pels terratinents criolls: des de Ventura Almirall, modest majoral de l'ingeni «Vega Grande» l'any 1867, fins a Joan Jover i Batlle, sitgetà instal·lat a Cuba el 1830, que fou un dels primers propietaris d'ingenis que hi introduïren maquinària de vapor i el primer que hi muntà una refineria a Cienfuegos. També Tomàs Ribalta, Salvador Samà i Martí i el mateix Joan Xifrà, entre altres, foren cadascun d'ells propietaris de diversos ingenis. Josep Baró i Blanchart, de Canet de Mar, en posseïa cinc. Un sol d'ells, l'anomenat «La Luisa», li produí el 1859 més de 1.500 tones de sucre.⁸² Un gran nombre d'obrers especialitzats catalans treballaren com a maquinistes a les instal·lacions semimecanitzades dels ingenis després del 1840; hi ocuparen places certament molt ben remunerades que tenien obrers nord-americans.⁸³

Però l'activitat en què els catalans se centraren bàsicament fou el comerç. El destacat paper que hi tenien ens és confirmat per un anglès establert a l'illa com a hisendat, que observava: «...tenen en les seves mans quasi tot el comerç de Cuba i crec que també el d'Espanya».⁸⁴ El famós abolicionista i cònsol britànic a Cuba David Turnbull hi afegia que els seus beneficis eren més elevats que els dels comerciants estrangers.⁸⁵ El testimoni del viatger nord-americà Wurdermann permet precisar una mica més: «Gran part del comerç de l'illa és a les seves mans, així com una part considerable de les seves riqueses. A l'interior semblen monopolitzar totes les branques del comerç, des de l'humil paquet del quincallaire fins a la ben assortida botiga del poble; i, a les ciutats costaneres, moltes cases comercials, els vaixells de les quals cobreixen el mar, també els pertanyen... Gran part de l'intercanvi amb Espanya és a les seves mans, i darrerament han estès llur correspondència a d'altres països, entrant en activa competència amb els comerciants estrangers residents».⁸⁶

En el gran comerç d'importació de queviures, el més important donat el caràcter de monocultiu de l'agricultura insular, els catalans

81. JOSÉ RIVERO MUÑOZ, *Tabaco. Su historia en Cuba*, L'Havana (2 vols.), 1964-1965, II, pp. 261, 266, 270 i 294.

82. R. T. ELY, *Cuando reinaba...*, p. 707, n. 139.

83. M. MORENO FRAGINALS, *El Ingenio...*, p. 168.

84. JOHN GLANVILLE TAYLOR, *The United States and Cuba: Eight Years of Change and Travel*, Londres, 1851, p. 161. Aquesta i les següents citacions de testimonis estrangers són tretes de R. T. ELY, *Cuando reinaba...*, pp. 315-319.

85. DAVID TURNBULL, *Travels in the West. Cuba with Notices of Porto Rico and the Slave Trade*, Londres, 1840, p. 248.

86. DOCTOR J. G. F. WURDERMANN, *Notes on Cuba*, Boston, 1844, p. 43.

exercien des de L'Havana un autèntic monopoli. Un viatger francès proporciona l'any 1857 detalls concrets dels seus procediments: «Així que apareix un vaixell allí se'ls veu. Els seus agents són els primers a pujar a bord; comproven les mercaderies que porten i, si aquestes els agraden, discuteixen el preu i arriben a un acord. Clos el tracte, el repartiment es realitza proporcionalment a les aportacions de cadascun dels associats. Rebutjar les condicions que imposen és exposar-se al risc de perdre la venda. Mestres en el seu ofici, procedint amb un estrany concert, allunyen o aixafen els competidors estrangers».⁸⁷ Setze anys abans un altre viatger, l'italià Barinetti, ja havia observat el control que exercien i l'«estrany concert» amb què actuaven. Explicava que els catalans s'havien organitzat en diverses companyies especialitzades en distintes branques del comerç sense interferir-se entre elles, de manera que, coordinadament, podien acaparar carregaments sencers. «Es tracta, evidentment, d'un monopoli, perquè si, a un consignatari d'alguna partida o de part d'ella — afegia —, se li acudia vendre-la al minorista trobaria pocs compradors... Obligats a mantenir bones relacions amb les companyies, quasi ningú no li faria cas.»⁸⁸

Veritablement, la cohesió del grup català a Cuba fou molt intensa. Josep Gener i Guasch i Antoni Font fundaren a L'Havana, l'any 1840, la primera societat de socors mutus, que, autoritzada oficialment l'any següent, arribaria a complir el centenari: la *Sociedad de Beneficencia de naturales de Cataluña*. Igualment no gaires anys després s'installava a L'Havana la *Compañía Catalana General de Seguros*, per a cobrir també els riscos dels negocis.

Un altre dels camps en què els grans comerciants catalans s'especialitzaren fou el de l'exportació del sucre. Més del 95 % de la producció era destinat als mercats exteriors. Per raó de la manca d'un adequat sistema creditici, els hisendats hagueren de cedir generalment la comercialització de les collites als comerciants, als quals també acudien per finançar les operacions de la safra i les renovacions o innovacions de material — mecànic o humà —. Els comerciants-usurers els deixaven diners a un interès del 30 %, del 40 %, o més elevat encara. Wurdermann de nou serveix per a comprovar la presència catalana en el negoci de la usura: «El català, endemés, forneix a l'hisendat tot allò que aquest necessita per als seus negres i la plantació; li avança diner per a la collita; la hi ven a comissió, i sovint li presta els fons requerits per a instal·lar o expandir el seu ingeni, però tot a un interès que, amb l'actual valor depreciat de la collita, resulta ruïnós».⁸⁹ Alguns s'hi especialitzaren i arribaren a ad-

87. Arthur MORELET, *Voyage dans l'Amérique Centrale; Île de Cuba et Yucatan*, París, 1857, pp. 67-68.

88. Carlo BARINETTI, *A voyage to Mexico and Havana; Including Some General Observations on the United States*, Nova York, 1841, p. 120.

89. Doctor J. G. F. WURDERMANN, *op. cit.*, p. 43.

quirir un prestigi cert, com Roc Francesc Llopart quan decidí regenerar-se i abandonar el tràfic negrer.

Aquest fou, sens dubte, el més lucratiu de tots els lucratius negocis que hom podia emprendre a Cuba. Pràcticament, tots els grans comerciants s'hi dedicaren en un moment o altre. Però el negoci era molt complex (perill de rebel·lions durant la travessia, necessitat de disposar de tripulacions experimentades i endurides i d'eludir la persecució de l'armada britànica, problemes per a la introducció a l'illa) i anà concentrant-se en poques mans. En aquests afers trobem els citats Llopart, Baró, Samà i Francesc Martí i Torrens.⁹⁰ Aquest darrer organitzà, en col·laboració amb Tacón, el negoci de la venda pública dels africans legalment alliberats procedents d'expedicions negreres capturades (*emancipados*). Endemés Martí s'especialitzà en el comerç en gran escala d'indis del Iucatan. Després de fer-ne bastants remeses amb èxit i profit, el govern mexicà li ho prohibí.

El tràfic d'esclaus no es muntava tan sols a Cuba, sinó també a la metròpoli. La casa barcelonina de Marià Flaquer i Fill organitzà una expedició l'any 1821 amb la fragata *Merced*, que arribà feliçment a mans del consignatari Domènec Martorell i Cia. Portava un carregament de 315 negres i els beneficis de l'operació foren, com a mínim, d'un cent per cent.⁹¹

També la casa de Joan Roig i Jaques s'hi dedicà. L'any 1829 preparà el bergantí-goleta Semiràmide amb un impressionant armament. No conec els resultats de l'expedició, puix que només he trobat un interessant plec d'instruccions, dirigit al capità, en què s'explicaven a aquest totes les precaucions que havia de tenir en adquirir la mercaderia,

90. Martí s'havia dedicat a la pirateria abans de fer-se negrer. Fou també propietari i empressari del luxosíssim teatre Tacón a L'Havana. Entre els grans negrers n'hi havia també algun de brasiler, si bé la participació seva fou més aviat com a "tècnics" en les expedicions, i d'altres espanyols com els santanderins J. M. Manzanedo i A. López, els bascos M. de Aldama i J. Zulueta i el malagueny P. Blanco, que posseïa un immens ingeni a Cuba i controlava el subministrament de negres en la costa africana.

91. Essent les despeses per salaris de la tripulació, consignació, drets de duanes i altres, en el moment de la venda, de 27.123 pesos i 4 rals, si s'hi afegeix una quantitat forçosament inferior a 38.000 pesos pels conceptes de compra dels esclaus, nòliti i deterioració del vaixell (aquesta quantitat figurava pels conceptes assenyalats en els papers del capità del vaixell espanyol *Firme*, que fou confiscat en introduir a L'Havana un carregament molt superior al de la *Merced* l'any 1829. Vegi's R. R. MADDEN, *op. cit.*, p. 59) donaria un total de despeses inferior als 65.000 pesos. Essent el preu mitjà dels esclaus al mercat de L'Havana pel damunt dels 400 pesos, el producte total de l'operació fou de 127.989 pesos i 2 rals. La interessantíssima factura de la venda permet comprovar com la majoria dels negres eren *piezas* (adults) i, sobretot, barons. També permet comprovar com alguns compradors s'especialitzaren en l'adquisició de negres malalts a baix preu (Luis Near en comprà 14), cosa que representaria probablement una particular forma d'especulació. També s'adverteix en certa manera l'"estrany concert" assenyalat com a norma de conducta habitual dels catalans a Cuba: el consignatari era Domènec Martorell, l'encarregat de la barraca on es tancaven els esclaus Ventura Rimbau, els proveïdors de queviures per als negres Tomàs Comas i la casa Roig i Mayner i el col·laborador de l'operació a Puerto Rico Salvador Mestre i Bori. Vegi's aquest document a l'apèndix 5.

en la «travessia intermèdia» i en introduir el carregament fraudulentament a l'illa. Les instruccions insistien a prevenir el perill d'engany en el punt d'embarcament, que fos evitat «el escándalo de los secsos» (*sic*) i que no s'efectuessin robatoris ni actes de pirateria, puix que s'havia de fer el negoci «con pureza y sin daño de tercero» (*sic!*).⁹² No es tractava evidentment de casos aïllats.⁹³ Fins a dates ben tardanes un nombre molt elevat de vaixells catalans i valencians s'hi dedicaren.⁹⁴

Les creixents dificultats per a realitzar expedicions negreres facilitaren el muntatge del comerç d'irlandesos i canaris en primer lloc, i de gallecs i xinesos posteriorment.⁹⁵ La principal casa importadora de culís sembla que fou, almenys durant alguns anys, la companyia de colonització asiàtica «*La Alianza*» de Colomé, Ferran i Dupierris. El 1866 la companyia fou multada amb 5.000 escuts per haver incomplert les disposicions oficials sobre el transport de culís en el viatges dels seus vaixells *Vasco de Gama* i *Maria de la Gloria*, ja que «a la falta de aire y agua debe atribuirse la extraordinaria mortandad ocurrida en las dos expediciones».⁹⁶ Malgrat això, Joan Atilà Colomé, que figurava com a gerent i representant de la companyia (Ferran actuava aleshores pel seu compte), obtingué durant el primer semestre de 1867, autorització per a introduir-hi 3.500 xinesos.

El comerciant Miquel Estorch fou el promotor d'una nova experiència de substituir els negres esclaus per catalans assalariats. L'any 1840 i el 1841 contractà un nombre reduït d'aquests darrers, els instal·là a l'ingeni La Colonia i els resultats que n'obtingué foren bons inicialment: «Los catalanes de Estorch lo están haciendo perfectamente. En una semana han echado abajo una caballería y media de tierra, y están furiosos por sembrar y recoger el fruto. No hay que persuadir ni azotar;

92. L'operació tenia un cert aire familiar: el comerciant era Joan Roig i Jaques, els consignataris a L'Havana Roig, Nebot i Cia., el capità del vaixell Joan Ferrer i Roig i un dels tercers pilots Manuel Ferrer. Vegi's el text complet a l'apèndix 4.

93. Encara que, per raons òbvies, el tràfic d'esclaus és un tema de difícil estudi, hi ha documentació que prova l'organització d'altres expedicions. Del comerciant Manuel Ramon de Llano Chávarri n'hi ha a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (A.H.C.B.), fons comercial (f.c.), vols. B. 540-561 i B. 563. No era Barcelona l'única plaça des de la qual es muntaren expedicions negreres. Vegi's Ramón Solís, *El Cádiz de las Cortes*, Madrid, 1958. Nicolás SÁNCHEZ ALBORNOZ, *Cádiz, capital revolucionaria, en la encrucijada económica*, a Clara E. LIDA i Iris M. ZAVALA, *La Revolución de 1868. Historia, pensamiento, literatura*, Nova York, 1972, pp. 80-108 (vegi's p. 97). Fernando BARREDA, *La trata negrera desde el puerto de Santander* a "Boletín de la Biblioteca Menéndez Pelayo", Santander, vol. XXIX, n.ºs 1 i 2 (gener-juliol de 1953).

94. Arturo MASRIERA, *Oliendo a breva. Hombres, naves, hechos y cosas de mar de la Cataluña ochocentista*, Barcelona, 1926, pp. 151-166.

95. De 1853 a 1860, dels 56.335 culís xinesos embarcats cap a Cuba en van morir, només durant el viatge, 8.159, és a dir, el 15 %. Vegi's Juan PÉREZ DE LA RIVA, *Documentos para la historia de las gentes sin historia: El tráfico de culíes chinos*, a "Revista de la Biblioteca Nacional José Martí", VI, n.º 2, pp. 77-90 (vegi's p. 89, n. 15).

96. *Real Orden* de 22 de març de 1867.

ellos allá se disputan su trabajo y se eligen sus cabos de cuadrilla. A fuer de trabajadores, eligen al más trabajador y aquello es una república de paz y de laboriosidad. ¡Qué ejemplo para los negreros!».⁹⁷ Però els catalans es resistien a treballar jornades de divuit hores diàries i exigien una manutenció alimentària més cara que aquella amb què s'havien d'acontentar els negres, raó per la qual Estorch acabà liquidant l'experiència.⁹⁸

Els catalans establerts a Cuba eren tractats d'aventurers, «ianquis d'Espanya»,⁹⁹ «jueus espanyols»,¹⁰⁰ «israelites de la Cristiandat»¹⁰¹ i «jueus complets».¹⁰² Un prevere nord-americà observava que «tenen poc del caràcter que, generalment, atribuïm sense distinció a l'espanyol» i descrivia després quina era la manera més habitual d'adquirir les seves posicions: «Arriben en la pobresa, comencen amb una botigueta de dos per dos, viuen de galetes i s'aixequen amb paciència, treball i economies fins a tenir una fortuna; i, a diferència dels ianquis, mai no fracassen».¹⁰³

Sobre l'excepcional laboriositat que exhibien no hi ha cap dubte. Un nou testimoni, que pot servir de contrapunt als anteriors, és el d'un viatger francès: «en veure aquesta gent sòbria i industriosa, que s'aixeca amb l'alba i treballa sense respir sota un sol que enerva i mata, lluny de sentir per ells el menyspreu amb què els mira el crioll, experimento el major dels respectes».¹⁰⁴

Menyspreu i odi foren els sentiments més habituals dels criolls envers els catalans, en part potser per les activitats poc «rectes» a què molts d'aquests s'entregaven, però també segurament per les grans acumulacions que sovint aconseguien — a costa dels criolls, certament — i que els duia a estendre com un pop llurs tentacles en quasi totes les activitats econòmiques de l'illa.¹⁰⁵ Wurdermann es preguntava quan podia faltar perquè els catalans fossin propietaris de tot Cuba.¹⁰⁶ La pregunta no sembla pas excessivament exagerada. En ocasió d'arribar a L'Havana pel desembre de 1869 una força de mercenaris catalans per a combatre els nacionalistes en armes, el cubà «fidel» Sotolongo afirmà en el seu discurs: «¿Sabéis qué guarismo representan en Cuba las fortunas de los

97. Carta de Gaspar Betancourt Cisneros de 3 de gener de 1841 citada per M. MORENO FRAGINALS, *El Ingenio...*, p. 148.

98. M. ESTORCH, *Apuntes para la historia sobre la administración del marqués de la Pezuela en la Isla de Cuba*, Madrid, 1856, p. 44.

99. J. G. TAYLOR, *op. cit.*, p. 161. Vegi's *supra* n. 84.

100. Doctor J. G. F. WURDERMANN, *op. cit.*, p. 43.

101. Jean Baptiste ROSEMOND DE BEAUVALLON, *L'île de Cuba... Voyage a la Havane sur les cotes, dans l'intérieur, à Santiago. Société-Mœurs-Paysages*, Paris, 1844, p. 130.

102. Rev. Abiel ABBOT, *Letters Written in the Interior of Cuba*, Boston, 1829, p. 98.

103. *Ibid.*

104. J. B. ROSEMOND DE BEAUVALLON, *op. cit.*, p. 131.

105. R. T. ELY, *Cuando reinaba...*, p. 137.

106. Doctor J. G. F. WURDERMANN, *op. cit.*, p. 43.

catalanes residentes aquí y ausentes hoy en Cataluña? Si posible fuera presentarlos serían asombrosos. Pues si una parte muy considerable de las riquezas de Cuba es propiedad de Cataluña, he ahí demostrado vuestro derecho de ser bien recibidos». ¹⁰⁷

Les paraules de Sotolongo serveixen per a advertir la segona part del funcionament del mecanisme habitual del procés d'acumulació dels catalans a Cuba, típic de les situacions colonials: el transvasament de capitals cap a la metròpoli. No existeixen estudis precisos sobre aquesta qüestió, però hi ha casos eloqüents: els Xifré i Casas, Biada i Bunyol, Güell i Ferrer, López y López, Samà, Plandolit, Torrents i Serrallamera, Gumà, Milà de la Roca, Ribalta, Fontanals, Canela i Raventós, Vidal-Quadras, Masforroll, Capella, Gelada, Catasús, Bosch i Alsina, Salom, Sallés, Martorell, Robert, Xiqués, Nonell, Renté, Torrent i Carbonell, Espriu, Agell... D'altres grans burgesos catalans, sense haver estat a Cuba, estaven vinculats amb els «indians» pels seus matrimonis, com Josep Ferrer i Vidal (amb els Gumà) o Manuel Girona i Agrafel (amb els Vidal-Quadras). El cens és encara per fer i indubtablement donaria uns resultats impressionants. ¹⁰⁸ No són només aquests grans noms els que caldria tenir en compte, sinó també els petits comerciants, botiguers, mariners, taverners, apoderats dels indians o alts empleats, que també es retiraven a Catalunya amb les fortunes relativament considerables, que havien acumulat durant tota una vida de treball. ¹⁰⁹

En definitiva, «Cataluña a impulsos de los capitales ultramarinos, ha visto moverse sus máquinas, hermosearse sus poblaciones, regarse sus antes áridas llanuras, formarse sobre su azulado cielo esa aureola de fama y de renombre que la coloca a la cabeza del movimiento moderno en España». ¹¹⁰

107. *La Quincena. Suplemento político de "La Voz de Cuba" y Revista Mercantil de la "Propaganda literaria"*, L'Havana, 30 de desembre de 1869.

108. "Sovint, per als catalans, l'estada a Cuba representa el que per a molts anglesos l'"anada a colònies", una experiència personal, inici de fortuna i una promoció cap a llocs més alts" (Francesc CABANA, *Bancs i banquers a Catalunya*, Barcelona, 1972, p. 9).

109. No sempre fou, però, així, com ho evidencien la gran quantitat de cognoms catalans arrelats a les Antilles. Alguns s'incorporaren a l'oligarquia terratinent com Baró i Blanchart, i altres àdhuc figuraren entre els dirigents anexionistes, com Ramon Pintó, executat l'any 1854. Pere Huguet actuà com intermediari entre José Antonio Aponte i diversos elements insurreccionats blancs per a dur a terme l'anomenada "conspiració d'Aponte" pel març de 1812, que es proposava l'abolició de l'esclavitud i el muntatge d'un nou sistema de govern (J. L. FRANCO, *Introducción al 68*, p. 5). Tomàs Gener fou diputat liberal per Cuba i un notable abolicionista (José CONANGLA FONTANILLES, *Tomàs Gener del Hispanismo Ingenuo a la Cubañia Práctica*, L'Havana, 1950). Alguns altres, com Bartomeu Masó, intervingueren a les guerres independentistes pel cantó dels revolucionaris. En correspondència el jove estudiant cubà Carlos Manuel de Céspedes participà en les bullangues revolucionàries de 1840 i 1841 a Barcelona (Raúl APARICIO, *Sondeo en Céspedes*, a "Casa de las Américas", n.º 50, setembre-octubre de 1968, p. 86).

110. "Las Antillas", I, n.º 1 (10 de desembre de 1866).

El moviment abolicionista i la revolució cubana

Però si el manteniment de l'esclavitud i de les tares esclavistes havia permès la formació de grans capitals, diverses circumstàncies — interiors i exteriors — condemnaven aquella a la desaparició.

L'abolicionisme — moviment que exigia el reconeixement de la llibertat que, com a homes, tenien els negres — nasqué al nostre país a la segona meitat del segle XIX, quan tots els països d'Europa i Amèrica, a excepció del Brasil, havien ja suprimit l'esclavatge.¹¹¹ Cal esperar l'any 1865 per a veure com els pocs abolicionistes espanyols — lliurecanvistes, demòcrates, radicals antillans — fundaven un organisme de propaganda i d'acció, la Societat Abolicionista Espanyola, que al cap de poc temps fou prohibida pel govern moderat.¹¹²

Tanmateix, la revolució de 1868 i la caiguda d'Isabel II obriren una nova situació política en la qual l'abolicionisme pogué tornar a activar la seva acció i la seva propaganda. Després comptaren fins i tot amb el suport d'alguns diputats porto-riquenys elegits per a les noves Corts Constituents. Un problema nou i greu havia sorgit, però, simultàniament: l'inici d'una guerra separatista a Cuba.

Aquest fet havia de provocar una clara reacció a Catalunya. Probablement la persona més representativa de l'actitud que assolí l'alta burgesia industrial i comercial catalana fou Joan Güell i Ferrer, indià, propietari rural, gran empresari tèxtil i metallúrgic, campió del proteccionisme i dirigent de l'organització patronal més important. Justament publicà un opuscle sobre la qüestió.¹¹³ Hi afirmava que Cuba no tenia altres pobladors que espanyols d'origen peninsular, o bé procedents de Santo Domingo o del continent, d'indiscutible arrel hispànica. Tan sols les reduïdes minories indígenes i estrangeres constituïen una excepció, però no formaven cap grup suficientment ampli ni homogeni.

111. Hi hagué alguns casos excepcionals que, com a tals, no fan més que avalar aquesta afirmació. El més notable de tots fou sens dubte el d'Isidoro DE ANTILLÓN, autor d'una *Disertación sobre el origen de la esclavitud de los negros, motivos que la han perpetuado, ventajas que se le atribuyen y medios que podrían adoptarse para hacer prosperar nuestras colonias sin la esclavitud*, Palma de Mallorca, 1811. També els socialistes Antoni Ribot i Fontserè i Narcís Monturiol.

112. Sobre el moviment abolicionista espanyol vegi's Arthur F. CORWIN, *Spain and the Abolition of Slavery in Cuba, 1817-1886*, Austin i Londres, 1967; Roberto MESA, *El colonialismo en la crisis del XIX español*, Madrid, 1967; Alberto GIL NOVALES, *Abolicionismo y librecambio*, a "Revista de Occidente", n.º 59 (Madrid, febrer de 1968); Jordi MALUQUER DE MOTES, *El problema de la esclavitud y la revolución de 1868 a "Hispania"*, Madrid, t. XXXI (1971), pp. 55-76. Dels abolicionistes destaquen Rafael María de LABRA (sobretot *La abolición de la esclavitud en el orden económico*, Madrid, 1873; i *La abolición de la esclavitud en las Antillas españolas*, Madrid, 1869), Joaquim Maria SANROMÀ (*Mis memorias 1828-1868*, Madrid, 2 vols., 1887 i 1894) i Gabriel Rodríguez, (estudi biogràfic i diversos documents a Antoni Gabriel RODRÍGUEZ, *Gabriel Rodríguez. Homenaje filial*, Madrid, 1971). Vegi's també la selecció de textos de Marcel MERLE y Roberto MESA, *El anticolonialismo europeo. Desde Las Casas a Marx*, Madrid, 1972.

113. JUAN GÜELL Y FERRER, *Rebelión Cubana*, Barcelona, 1871.

Per això considerava que tot cubà que volgués la separació de la mare pàtria era un mal espanyol i, com a tal, digne d'ésser «execrado». No solament pensava que la independència de l'illa era injustificable, sinó que no era gens convenient per a ella mateixa. La immensa majoria dels revolucionaris cubans eren aventurers i homes sense fortuna «que tenían horror al trabajo y escesivo (*sic*) amor a los goces, y quieren obtenerlos pronto y sin fatiga», dirigits per «unos pocos hombres fanáticos por una libertad estremada (*sic*)». ¹¹⁴

No s'hi troba cap esforç per comprendre una realitat històrica tangible com era la de la formació d'una consciència nacional cubana. No s'hi troba tampoc la més petita intenció de reconèixer els perjudicis que el domini colonial espanyol provocava. Güell sabia, i ho afirmà explícitament, quin era el veritable mòbil dels que havien pres les armes a Cuba per defensar la dominació espanyola: «...desean por sentimientos españoles, por su propio interés y por egoísmo de buen género, el *estatu-quo* (*sic*); y combaten y rechazan la rebelión». ¹¹⁵ Eren bàsicament els espanyols que s'hi havien instal·lat per tal de fer-hi ràpidament fortuna. Per a ells, com per al mateix Güell, qualsevol tipus d'acord amb els insurrectes suposaria la pèrdua dels privilegis en mans dels peninsulars i, per això mateix, seria inadmissible.

Fóra injust, però, responsabilitzar exclusivament Güell d'aquesta rígida actitud, perquè no féu altra cosa que assumir el paper de portaveu autoritzat de tota una classe: la seva. A títol d'exemple es pot acudir també al discurs de l'industrial Puig i Llagostera a les Corts: «...no impunemente prevalezcan las doctrinas de una escuela que dice: "sálvense los principios y piérdanse las colonias". No: ¡Sálvense las colonias y piérdanse los principios! Húndanse los principios, pero sálvese el país». ¹¹⁶

Aquests testimonis de l'actitud intransigent de la burgesia catalana enfront del nacionalisme cubà troben la millor confirmació en la pràctica d'aquesta. Efectivament fou a Barcelona on, en saber-se el caire separatista del moviment revolucionari cubà, es produïren les primeres reaccions hostils als nacionalistes. Pel desembre de 1868 un nombre molt elevat de comerciants barcelonins començà a reunir-se privadament per analitzar la situació. Dies després adreçaren una carta amb més de quatre-centes signatures a la Diputació provincial demanant la disposició d'alguna mesura per tal de contribuir a deturar la insurrecció. La Diputació acordà estudiar el problema, per a la qual cosa foren comissionats els diputats provincials Pallós i Víctor Balaguer. Aquests dictaminaren en el sentit que calia organitzar un contingent de tropes mercenàries. La

114. Juan GÜELL Y FERRER, *Rebelión Cubana*, Barcelona, 1871.

115. *Ibid.*, p. 15.

116. *Diario de Sesiones de las Cortes Constituyentes*, 24 de març de 1870.

Diputació dirigí aleshores al govern una generosa oferta de fer-se càrrec de les despeses de premi d'enganxament i agència d'una força de voluntaris catalans que es dirigiria a l'illa sempre que la tropa fos equipada, armada, transportada, mantinguda i reembarcada per compte de l'estat. Prim, que havia de dur a terme gestions per a vendre l'illa als Estats Units,¹¹⁷ rebutjà l'oferiment al·legant la recepció de notícies recents, molt favorables sobre el curs dels esdeveniments. Pel febrer de 1869, en canvi, davant el caire cada cop més amenaçador de la guerra, el govern acceptà aquesta iniciativa que li havia estat novament formulada.

Un batalló de voluntaris fins a mil places començà a formar-se. Pel tal de cercar cabals hom creà una comissió cívica, que havia d'actuar conjuntament amb una altra, nomenada directament per la mateixa Diputació. En formaven part una sèrie d'homes molt destacats en el món de la banca, el comerç i la indústria catalans.¹¹⁸

Un cop iniciada l'operació de l'enganxament, la Diputació s'apressà a negar l'admissió al batalló de voluntaris a aquells que no fossin catalans, la qual cosa produí algunes tensions amb el govern central, finalment superades amb l'adscripció dels no catalans a companyies distintes. Potser l'explicació d'aquest afany de catalanització de la força expedicionària es derivaria de la intenció de paliar, ni que fos molt parcialment, el considerable volum de la vaga forçosa que s'arrossegava al país des de la crisi del 1867, que, com ha estat assenyalat, fou un dels principals desllorigators de la revolució de 1868. El batalló de voluntaris catalans fou enviat a Cadis, des d'on partí amb el vapor *España* el 19 d'abril de 1869, i va ésser la primera força militar que arribà a l'illa des del començament de l'aixecament nacionalista. S'incorporà, doncs, a l'exèrcit espanyol, si bé els seus membres foren autoritzats a dur com a distintiu especial una barretina al cap.¹¹⁹

És interessant comprovar que aquesta presa de posició sembla coincidir amb un moment en què s'havia produït d'una manera sobtada un retorn massiu d'homes i capitals «indians».¹²⁰ També sembla molt clar que a la mateixa Barcelona hi hagué sectors d'opinió fran-

117. Vegi's Isidro FABELA, *Los Estados Unidos contra la libertad. Estudios de historia diplomática americana*, Barcelona, s. d., pp. 58-61. També Emeterio S. SANTOVENIA, *Armonías y conflictos en torno a Cuba*, Mèxic, 1956.

118. La comissió incloïa: Josep Amell i Bou, Antonio López i López, Josep Maria Serra, Josep Canela i Reventós, Joan Jover i Serra, Antoni Renom, Josep Gelada, Timoteu Capella, Joaquim Gurri, Isidre Puig i Ferrer, Manuel Roig i Estalella, Pelegrí Pomés i Bordas, Josep Antoni Salom, Josep Ferrer i Vidal, Agustí Robert, Ramon de Casanovas i Josep Antoni Muntadas. Vegi's "Diario de Barcelona", 21 de febrer de 1869.

119. "Diario de Barcelona", 3 de març de 1871 (ed. del matí).

120. Així ho indica Frederic RAHOLA (*Del comerç i de la Indústria de Catalunya a Geografia General de Catalunya*, vol. "Catalunya", p. 361): "L'engrandiment de Barcelona, que s'empren febrosament des de l'any 1869, degut principalment a la immigració de capitals cubans que tingué lloch per causa de la guerra de Cuba, obrí camp a la activitat y estimulà lo treball en tots los ordres".

cament contraris a la iniciativa anticubana.¹²¹ L'alta burgesia catalana havia pres partit, com era d'esperar coneguda la funció de les colònies, per la continuació del domini espanyol a les Antilles. Però era també una posició de defensa d'un tipus especial de dominació espanyola: el manteniment del *statu quo*, és a dir, de l'esclavitud i dels privilegis en mans dels peninsulars.¹²²

Els "Círculos Hispano-Ultramarinos"

Al final de l'any 1871, els indians, davant les creixents amenaces i l'impuls abolicionista,¹²³ decidiren organitzar-se. Per aquesta raó fou fundat a Madrid el «Centro Hispano-Ultramarino», entitat que estatutàriament només podia admetre, per als càrrecs directius, espanyols que haguessin residit a les Antilles. Es proposava ajudar amb prestacions monetàries a sufocar la rebel·lió, prestar suport al govern «mientras éste sea expresión y fiel guardador de los intereses nacionales» i obtenir del govern la venda pública de les propietats confiscades als que s'havien unit a les files dels insurrectes.¹²⁴ Era exactament la mateixa gent que a Cuba formava el partit espanyolista intransigent, articulats en els Cuerpos de Voluntarios de La Habana — voluntaris que, val a dir-ho, no anaren mai a combatre —, i dirigit pel Casino Español, que presidia el darrer gran negrer de Cuba, el basc Julián Zulueta.¹²⁵ Després del Centro de Madrid es fundaren una colla d'entitats similars, amb el nom de «Círculos Hispano-Ultramarinos», els més importants

121. "[Quan es realitzava l'allistament es formà] un grupo [...] cada vez más numeroso, como para ver la comitiva de jóvenes que acudían a inscribirse. Entre estos grupos había personas que les escitaban [sic] a ello y otras que les disuadían". Dos dies després, "la alarma [...] fue debida al rumor de que un batallón que debía embarcarse para Cuba oponía algún reparo, y además traían también escitados [sic] los ánimos las discusiones en la plaza de la Constitución, que duraron hasta después de medianoche, entre los que creen que se debe dejar en libertad a los insurgentes de Cuba" ("Diario de Barcelona", 22 i 24 de febrer de 1869).

122. Posteriorment hi foren enviats contingents de voluntaris bascos, andalusos, asturians, càntabres... Malgrat tot, la guerra continuà el seu curs i calgué enviar-hi nous reforços. Per l'octubre de 1869 la Diputació de Barcelona es col·locà de nou en primera línia per tal d'efectuar un nou allistament amb el suport de la comissió de comerciants. El 19 de desembre de 1869 ja arribaven a L'Havana les noves forces: un batalló sencer i dues companyies i la plana major d'un altre (Vegi's n. 116. També Jaime CARRERA PUJAL, *Historia política de Cataluña en el siglo XIX*, Barcelona, 7 vols., 1957-1958, vol. V, pp. 308-371).

123. Vegi's *supra* n. 112.

124. *La cuestión de la esclavitud en el año 72* a "El Abolicionista", 10 de gener de 1873.

125. Entre les moltes salvatjades comeses pels voluntaris (com l'assassinat del nacionalista Augusto Arango quan s'acollia a l'amnistia), la més greu fou la mort de vuit estudiants de Medicina acusats d'haver violat la tomba del periodista espanyol Gonzalo Castañón el 27 de novembre de 1871. Encara que un tribunal declarà insuficientment provat el crim, se'n muntà un altre que decidí la condemna a mort. Entre el grup que executà l'afusellament s'hi trobaven el fabricant tabaquer Gener i Batet i el comerciant Ramon López de Ayala, germà d'Adelardo López de Ayala, poeta i set vegades ministre d'Ultramar de la monarquia. Vegi's Olga López, *Trascendencia del 27 de noviembre*, a *Universidad de La Habana, Cien años, 1868-1968*, L'Havana, 1968, pp. 195-201.

dels quals foren els de Santander, de Cadis i, sobretot, de Barcelona.¹²⁶

A Barcelona el Círculo fou patrocinat i engendrat pel Foment de la Producció Nacional, la junta directiva del qual nomenà el 13 de desembre de 1871 una comissió organitzadora. La constitució definitiva tingué lloc en un dels salons de la Llotja pocs dies després. L'única nota discordant fou donada pel republicà federal Baldomer Lostau, que, en el seu discurs, assegurà que Espanya no era «la mare pàtria de Cuba, sinó la seva madrastra»; es veié obligat a sortir de la sala ràpidament. S'hi llegiren i aprovaren els estatuts i s'elegí una junta directiva carregada d'industrials, comerciants, financers i naviliers.¹²⁷

Els Círculos dugueren des d'aleshores una plàcida existència, només interrompuda per uns quants actes destinats a donar suport, si no econòmic sí moral, als combatents, consistents en l'entrega d'artístics banderins als cossos militars que marxaven a l'illa. Però a l'estiu del 1872 el panorama varià substancialment. La mort de Prim havia escindit el partit progressista, nucli fonamental de la coalició de 1868, en dos grups diferents: constitucionals, que, acabdillats per Sagasta, es fongueren amb l'antiga Unión Liberal, i radicals, que, dirigits per Ruiz Zorrilla, s'uniren amb els demòcrates. L'escandalosa caiguda de Sagasta havia forçat Amadeu I a entregar el poder als radicals. Però aquests, compromesos també amb els grups abolicionistes, estaven disposats a donar alguna prova d'esperit reformista per tal de cercar a la guerra una sortida nova que no hagués d'ésser la difícil victòria militar. La solució fou abolir l'esclavitud a Puerto Rico, mesura d'una certa espectacularitat i, en canvi, innòcua en la pràctica. Però, encara que els seus efectes immediats haguessin d'ésser reduïts, tenia més greus repercussions en pressuposar la condemna global de la institució de l'esclavitud i, per tant, anunciar per a un dia o altre una mesura similar per a Cuba. A finals d'any, la posició del govern, pres-

126. Tomás de Jústiz y del Valle dóna una versió diferent, i ben pintoresca, del que fou el "Centro Hispano-Ultramarino" de Madrid. Segons ell es fundà com a reacció contra l'assassinat dels estudiants de Medicina, però aïllat i condemnat al fracàs, abans d'un mes d'haver estat fundat decidí pactar amb el Casino de L'Havana i constituir-se en representació política a la metròpoli del partit intransigent espanyol a Cuba. (T. de J. y del V., *Los centros hispano-ultramariños*, L'Havana, 1943.)

127. Joan Güell i Ferrer (pres.); Antonio López y López (vice-pres.); Josep Maria Serra, Josep Amell i Bou, Josep Ferrer i Vidal, Josep Antoni Salom, Tomàs Ribalta, Josep Canela i Raventós, Melcior Ferrer, Isidre Cassol, Josep Munné, Francesc Gumà, Sebastià Plaja, Diego A. Martínez (vocals); Salvador Vidal, Josep Sabater, Joan Jover i Serra, Josep Telaarroja, Joan R. Murga, Josep Rafecas, Carles E. Sivatte i Nonici Plandolit (vocals suplents). Vegi's "Diario de Barcelona", 29 de desembre de 1871. La posició del Círculo i dels sectors que representava era ben pròxima a la de l'article *Abolición de la esclavitud* de l'escriptor C. Barallat i Falguera al "Diario de Barcelona", 18 de març de 1870: "Los que no vemos motivo para tomar el negocio [l'abolició] con tanto calor y tanto empeño, los que opinamos que las decisiones femeninas a las que se han acogido los abolicionistas radicales son más simpáticas que convincentes [...] ¿No hemos de levantar una voz por débil que sea en favor de la prudencia, de la cautela, de los intereses generales y aun del bienestar de la misma raza esclava a cuyo bienestar todos aspiramos?".

signat pels republicans¹²⁸ i per diversos governs estrangers,¹²⁹ era ja decididament presa.

En saber-se la decisió s'aixecà «una verdadera cruzada».¹³⁰ El Centro de Madrid organitzà actes de protesta, manifestos i exposicions contra la mesura proposada i, també, aldarulls al carrer. El Círculo barceloní nomenà una comissió perquè anés a entrevistar-se amb el president del consell de ministres i li fes entrega de distints documents de protesta; la comissió partí el 14 de desembre de 1872 cap a Madrid. Dotze entitats ciutadanes, entre elles el Foment de la Producció Nacional, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, l'Institut Industrial de Catalunya i la Societat Econòmica d'Amics del País, presentaren els seus escrits. A més, se'n presentà un, elaborat pel mateix Círculo, signat per un gran nombre de «propietarios, fabricantes, navieros, comerciantes, industriales, vecinos de esta capital», que manifestava molt clarament que es tractava de defensar uns interessos concrets de l'alta burgesia del país.¹³¹

Cinc dies després se celebrà a la Llotja, en acabar-se la sessió de Borsa, un míting en el qual es defensà la necessitat de mantenir l'esclavitud a les Antilles. Un dels assistents, que gosà cridar «abaix l'esclavitud», i el dirigent republicà Pere Prous, que el defensà, foren repetidament agredits i, finalment, expulsats. Els reunits de la Borsa elegiren una comissió, que presentà al governador civil, Fiol, una protesta per la iniciativa governamental, mentre que, una hora després, els republicans aconseguiren organitzar una manifestació, presidida per diputats provincials i consellers municipals, que féu present a Fiol el seu suport al govern, tot lamentant la insuficiència de la mesura abolicionista proposada. El diumenge següent (23 de desembre) se celebrà una manifes-

128. El 9 de desembre de 1872 els diputats i senadors republicans federals acordaren que l'abolició immediata era un objectiu essencial per al seu partit. Vegi's "El Abolicionista", 20 de desembre de 1872.

129. El president nord-americà U. Grant en un discurs davant el Congrés a principis de desembre de 1872 afirmava: "Jo no puc dubtar que el sosteniment de l'esclavitud en el país és una de les causes més poderoses de la continuació de la lluita. Una injustícia terrible és la causa d'un terrible mal. L'abolició de l'esclavitud i la introducció d'altres reformes en el govern de Cuba podrien ajudar molt a la restauració de la pau i de l'ordre. S'ha d'esperar especialment que l'actual govern liberal d'Espanya adoptarà voluntàriament aquesta manera de veure" ("Diario de Barcelona", 22 de desembre de 1872).

130. FRANCISCO PI Y MARGALL, *Opúsculos. Reinado de Amadeo de Saboya*, Madrid, 1914, p. 63.

131. Es posava l'accent no sols en els interessos que hi havia a Cuba, sinó també en els beneficis que la situació colonial representava directament per a Catalunya: "Quién consumiría, Excelentísimo señor, lo que Cataluña produce si las Antillas dejaran de ser españolas? ¿A dónde irían nuestros vinos, nuestros aceites, los productos todos de nuestra agricultura y de nuestra industria? ¿Qué otros mercados tienen? Y nuestra marina ¿en qué se ocuparía, impotente para competir con otras naciones y sin más vida que [la que] le da el transporte de los productos nacionales a aquellos mercados [...]?" Es donava per segur, amb un indiscutible realisme, que l'abolició faria perdre la possessió de les Antilles. Vegi's "Diario de Barcelona", 9 de desembre de 1872.

tació abolicionista, en la qual participaren entre 12.000 i 16.000 persones segons fonts favorables i entre 1.800 i 2.000 segons fonts contràries.¹³² La manifestació sortí de la plaça de Catalunya i anà fins al pla de Palau, on els manifestants comunicaren al governador civil el seu motiu. En successives concentracions parlaren Guilleumas, Sampere i Miquel, l'americà Liaño (aquest en castellà), Litrán, A. Altadill, E. Vidal i Valenciano i Vallès i Ribot. Posteriorment, la manifestació es dirigí al consolat dels Estats Units, on Sampere i Miquel féu un discurs posant en relleu la contribució americana a la causa de la llibertat dels homes.

El que ressalta, tant en la premsa republicana com en la contrària, és l'absència d'obriers en la manifestació abolicionista. Efectivament, l'òrgan internacionalista *La Federación* havia estat fent campanya en contra. L'argument esgrimit pels anarquistes era que no podien prestar suport a aquella hipòcrita forma d'abolir l'esclavitud dels «nostres germans negres» per sotmetre'ls a la «nova esclavitud del salari».¹³³

La "Liga Nacional" a Catalunya

El govern radical finalment es decidí a aplicar l'abolició a Puerto Rico amb caràcter immediat, amb el suport d'Amadeu I.¹³⁴ La vigília del dia de Nadal presentava a les Corts el projecte definitiu. Immediatament fou organitzada una formidable i insòlita coalició contra Amadeu I, el govern i l'abolició de l'esclavitud, que prengué el nom de «Liga Nacional». Carlins, moderats, conservadors unionistes i alfonsins, republicans unitaris i àdhuc els constitucionals, que havien governat sota Amadeu I, superaren les seves diferències per tal de fer un front comú contra l'abolició. Més de tres-cents nobles i tots els «Grandes de España», amb dues úniques excepcions, manifestaren col·lectivament la seva adhesió a la Liga i també no menys de vint periòdics de la capital. Adelardo López de Ayala redactà un manifest, en protesta contra l'abolició i reclamant el manteniment íntegre d'una tímida llei del 1870, que es difongué pertot arreu amb un impressionant aval de signatures. Fora de Madrid només es constituïren juntes adherides a la Liga en unes quantes ciutats, com València, Saragossa i Palma de Mallorca.

132. "La Campana de Gràcia", del 29 de desembre de 1872 i el "Diario de Barcelona", del 24 de desembre de 1872.

133. L'òrgan internacionalista, en canvi, es mostrava partidari de la independència de Cuba. Vegi's *La esclavitud de los negros en Cuba*, a "La Federación", 28 de desembre de 1872. L'òrgan dels socialistes madrilenys rebutjava el paternalisme abolicionista i reclamava l'anul·lació de qualsevol forma d'explotació. Vegi's *La abolición de la esclavitud y el derecho de propiedad* a "La Emancipación" del 28 de desembre de 1872.

134. Per això, l'òrgan progressista "La Independencia Nacional" publicà una declaració taxativa de desafecció a la monarquia de Savoia. Vegi's "Diario de Barcelona", 27 de desembre de 1872.

A Barcelona fou tota una altra cosa. El muntatge va estar a càrrec del Círculo i fou precedit d'uns quants actes preparatoris. Diverses «señoras nacidas en las islas de Cuba y Puerto Rico» enviaren un escrit de tons amenaçadors al president del consell de ministres que fou àmpliament difós en la premsa local.¹³⁵ El 2 de gener una sèrie d'«individuos de la nobleza catalana» publicaven i difonien un manifest en el qual s'adherien a la posició dels aristòcrates madrilenys. La llista és també impressionant.¹³⁶

Finalment, el 16 de gener de 1873 el Círculo celebrà una reunió als seus locals amb els dirigents de les corporacions econòmiques de la ciutat. En sortí nomenat un comitè organitzador, que redactà una circular convocant a una gran reunió constitutiva de la Liga per al 7 de febrer. En el text de la circular ja es poden trobar els trets més característics de la Liga barcelonesa. Contràriament a la madrilenya, deixava molt clar que no es tractava d'una maniobra antidinàstica. Els seus fins eren molt senzills: «La Liga debe ser contraria al proyecto de ley presentado a las Cortes y demás reformas anunciadas».¹³⁷

La reunió constitutiva de la Liga es celebrà a la Llotja amb una immensa concurrència, calculada en tres mil individus i composta de «grandes navieros y grandes comerciantes [...], modestos industriales [...], artesanos [...], individuos de la nobleza, propietarios y hacendados, personas dedicadas a carreras literarias».¹³⁸ Després d'uns quants discursos patriòtics, el Círculo presentà una resolució de sis punts en què s'expressaven els acords assolits: fraternitat amb la Liga de Madrid, refermança dels principis establerts en la circular-convocatòria i la designació d'una àmplia comissió executiva que tindria la representació de l'associació. La presidència proposà una candidatura de setanta-

135. Manifestaven: “no queremos la esclavitud [... però] menos aún que se suma en la barbarie a aquellos infelices a quienes se pretende favorecer”; i acabaven assegurant: “nuestros maridos, nuestros hijos, nuestros hermanos [...] sabrán cumplir con su deber, y si hubiera un extranjero [sic] que quisiera imponerse a esta altiva nación, y un gobierno tan obcecado que por complacer a ese o a esos extranjeros suscribiera la deshonra de la patria, ellos sabrían levantarse como un solo hombre [...] y aplastar como se aplasta un reptil venenoso a ese extranjero y a ese gobierno, y nosotras les animaríamos con nuestros aplausos y nuestras sonrisas”. Les al·lusions al rei són molt clares. Vegi's “Diario de Barcelona”, 10 de gener de 1872.

136. Amb data de 4 de gener de 1873, el manifest dels aristòcrates catalans duia més d'un centenar de signatures, entre les quals es troben les d'uns quants “indians” ennoblits.

137. En una obra de caràcter polític que es representà aquells dies a Barcelona hi havia una llarga al·lusió: “Las cordas que fort subjectan / de aquellos dos negres las mans / es lo qu'ara nom li donan / de la lliga nacional; / associació vastíssima / de personas de retrás / que n'ofegan sa conciencia / en lo riu del vil metall / mes com se donan vergonya / de exhibir sense disfrás / sos perversos sentiments / han buscat per cuvertall / un nom que los enaltis / sas miserias ocultant. / No es cert no, que de la patria / pretenguin la integritat, / volen sols lo monopoli / d'explotar als seus germans. / Volen a la rassa negre / ab cadenas a las mans; / volen sostenir son lujo / de los negres ab la sanch; / volen convertir al home / en tros de frusta; ¡en esclau!” (Rossendo ARÚS I ARDERIU, *Lo primer any republicà*, Barcelona, 1873, p. 27).

138. “Diario de Barcelona”, 5 de febrer de 1873 (ed. del matí).

dos individus, que fou acceptada íntegrament. Juntament amb aquesta candidatura passaren a formar part de la «representación» de la Liga la junta del Círculo i la comissió iniciadora.

En total, es tractava d'un centenar de persones, que, si no d'una manera exacta, permeten formar-se una imatge bastant definida de la base social del moviment «liguero». S'hi trobaven dos bisbes de Barcelona, cinc alcaldes de la ciutat, dos presidents de la Diputació, deu catedràtics de la Universitat, i uns quants altres de l'Escola d'Enginyers i de l'Institut, vint diputats i senadors, presidents i rectors de les entitats i corporacions (Seminari Conciliar, Col·legi d'Advocats, Societat Econòmica d'Amics del País, Institut Agrícola Català de Sant Isidre, Institut Industrial de Catalunya, Foment de la Producció Nacional...), nombrosos diputats provincials i consellers municipals, fundadors i directors de grans diaris, escriptors i intel·lectuals de primera fila, grans financers, naviliers, comerciants, els cognoms vinculats a les grans indústries del país. Trobem entre ells, per exemple, 11 dels accionistes inicials del Banco Hispano-Colonial i 24 dels consellers de la Caixa d'Estalvis i Mont de Pietat de Barcelona. En aixecar-se la sessió, el president del Círculo adreçà telegrams explicant el sentit de la reunió a la Liga Nacional de Madrid i als «Casinos españoles» de Cuba i Puerto Rico.¹³⁹

Però els esdeveniments es precipitaren d'una manera imprevista. Només tres dies després de l'assemblea «liguera», i en part forçat per aquesta mena de coalicions, Amadeu I anunciava la seva irrevocable abdicació, i l'Assemblea Nacional, reunió conjunta del Congrés i del Senat, proclamava la República. El projecte d'abolició passà al primer pla de les discussions de l'assemblea. Finalment, després de moltes dificultats, fou aprovada la llei abolicionista per a Puerto Rico, si bé

139. Integraven la «representación»: baró de Vilagayà, Carles de Fontcuberta, Lluís de Desvalls, Pau de Barnola, Fernando del Pino (general), José Chacón (brigadier), Josep Morgades i Gili, Salvador Casañes, Josep Ferrer i Vidal, Joaquim Maria de Paz, Frederic Pons, Ramon Estruch i Ferrer, Ferran Puig, Pere Collaso i Gil, Joan Illas i Vidal, Pau Valls, Emili Sicars, Josep Antoni Muntadas, Antoni Escubós, Josep Puig i Llagostera, Bartomeu Godó, Eusebi Güell, Antoni Xuriguera, Rafael de Llozer, Clement Bonsoms, Salvador Maluquer, Josep Maria Nadal, Francesc Soler i Matas, Isidre Pons, Joaquim Gurri, Pau Sensat, Evarist Arnús, Antoni Gusi, Timoteu Capella, Isidre Puig i Ferrer, Ferran Molina, Ramon Ribas, Josep Colom i Roca, Pere Casas, Bartomeu Nubiola, Francesc Travila, Ignasi Vieta, Ramon Camprubí, Antoni Ravé, Vicenç Munner, Joaquim Gil, Josep de Letamendi, Ignasi Maria de Ferran, Francesc López Sancho, Francesc Claret, Ramon de Manjarrés, Narcís Borrell, Pau Milà i Fontanals, Francesc Barret, Ignasi Miró, Joaquim Rubió i Ors, Josep Coll i Vehí, Narcís Sicars, Francesc de P. Rius i Taulet, Teodor Baró, Lluís Soler i Pla, Josep Oriol Mestres, Joan Mañé i Flaquer, Roman de Lacunza, Pere Soler i Perich, Lluçia Camps, Pasqual Maimó, Josep Alonso, Joan Nolis, Joan Gamot, Pau Calvell, Francesc Viñas, Pau Blanch. Agregada a aquesta llista, la comissió iniciadora s'incorporà també a la junta directiva: Josep A. Salom, A. López, Josep Amell i Bou, Tomàs Ribalta, Josep Canela i Reventós, Isidre Gassol, Josep Munné, Francesc Gumà, Sebastià Plaça, Edmon C. Sivatte, Nonici Plandolit, Frederic Nicolau, Antoni Ferrer i Feliu, Diego A. Martínez, Josep A. Buxeres, Pelai de Camps, comte de Foxà, Josep Maria de Despujol, Manuel Duran i Bas, Justo Espinosa de los Monteros, Joan Jaumandreu, marquès de Ciutadilla, Ròmul Mascaró, Estanislau Reynals i Rabassa, Manuel Rimont, Narciso Ramírez i Francesc de P. Renart.

amb la modificació segons la qual els negres no adquiririen els drets polítics fins al cap de cinc anys. No gaires dies després els homes de la Liga Nacional, sobtadament despreocupats del curs de la guerra i de la «integritat nacional», acordaren dissoldre la seva entitat.

Condemnada, per fi, l'esclavitud, aquesta tampoc no podia durar gaire a Cuba i havia d'anar-se realitzant lentament però inexorablement. Catorze anys abans d'iniciar-se el segle xx i dotze anys abans de la independència de l'illa hi eren alliberats els darrers esclaus.

L'actitud decididament esclavista de la burgesia catalana comporta una aparent contradicció, puix que no fóra sensat dubtar de la mentalitat «moderna» d'aquest estament. Però aquesta contradicció resulta poc sorprenent quan s'adverteix que en defensar l'esclavitud no es feia altra cosa que tractar de conservar el mitjà més segur de mantenir la dominació colonial (per part d'una metròpoli col·locada en una situació precària dins del concert del capitalisme «central») i, amb aquesta una reserva pre-capitalista, on era possible acumular grans i petites fortunes, que acabaven per injectar-se en l'economia i l'estructura productiva catalanes.

APÈNDIXS

APÈNDIX I

Exportació (1786-1849) i producció (1850-1900) de sucre cubana

Anys	Tones	Anys	Tones	Anys	Tones	Anys	Tones
1786	11.642	1815	41.175	1844	185.760	1873	762.760
1787	11.269	1816	38.938	1845	87.452	1874	670.245
1788	12.736	1817	42.530	1846	181.744	1875	706.660
1789	12.719	1818	41.310	1847	234.565	1876	580.682
1790	14.332	1819	39.493	1848	226.084	1877	511.787
1791	15.642	1820	45.397	1849	202.378	1878	524.582
1792	13.405	1821	50.011	1850	219.620	1879	659.418
1793	15.496	1822	56.474	1851	259.829	1880	521.629
1794	28.267	1823	66.489	1852	247.635	1881	485.214
1795	14.272	1824	57.342	1853	316.914	1882	586.427
1796	23.461	1825	51.737	1854	368.093	1883	453.126
1797	23.036	1826	71.730	1855	385.809	1884	545.238
1798	26.128	1827	67.607	1856	352.346	1885	621.986
1799	31.783	1828	68.621	1857	349.393	1886	720.169
1800	27.458	1829	75.766	1858	378.919	1887	636.366
1801	30.723	1830	90.492	1859	527.535	1888	646.347
1802	38.922	1831	82.033	1860	439.940	1889	551.483
1803	30.392	1832	87.209	1861	458.640	1890	622.398
1804	38.150	1833	87.682	1862	513.756	1891	806.813
1805	33.428	1834	96.694	1863	498.993	1892	961.356
1806	30.110	1835	100.260	1864	565.919	1893	803.008
1807	34.666	1836	103.338	1865	610.208	1894	1.037.565
1808	24.381	1837	104.190	1866	602.334	1895	988.403
1809	46.932	1838	119.803	1867	587.571	1896	221.664
1810	37.572	1839	109.309	1868	781.460	1897	208.702
1811	30.932	1840	147.934	1869	714.534	1898	300.717
1812	24.658	1841	152.638	1870	714.534	1899	330.366
1813	34.715	1842	150.446	1871	538.361	1900	295.334
1814	35.196	1843	163.595	1872	679.103		

Fonts: Les xifres de 1786-1825 constaven en diverses notes de les duanes cubanes, ja utilitzades per Ramón DE LA SAGRA, que prenc de Mariano TORRENTE, *Bosquejo económico, político de la Isla de Cuba*, L'Havana, 1853, vol. II, p. 277. De la matei-

xa procedència són les de 1826-1849, però aleshores es publicaven ja les estadístiques del comerç exterior, cosa que permet fàcils comprovacions. Es tracta doncs de xifres d'exportació oficials, no reals. El contraban fou probablement important en els vint-i-cinc primers anys de la sèrie, mentre la metròpoli espanyola passava per considerables dificultats i l'administració de la colònia comptava amb recursos financers abundants gràcies als "situados" mexicans. Les quantitats estaven originalment expressades en caixons. He utilitzat la proporció 1 caixó = 16 arroves (186 quilograms) que feia servir la pròpia administració espanyola i també Torrente, igual que R. GUERRA y SÁNCHEZ (*Azúcar...*, apèndix II, pp. 273-276) i J. LE RIVEREND (*Historia...*, p. 171).

Les xifres de producció de 1850-1900 són preses de R. GUERRA y SÁNCHEZ (*Azúcar...*, apèndix II, pp. 277-280). G. TORTELLA (*op. cit.*, p. 152) ha comprovat la quasi identitat d'aquesta sèrie amb la que proporciona R. PORTER per a 1853-1898 (*Industrial Cuba*, Nova York, 1899). És igualment molt similar a la que dona per a 1878-1890, amb dades facilitades per la casa Hidalgo i C.^a de L'Havana, la Comisión de Propaganda del Fomento del Trabajo Nacional, *La cuestión cubana*, Barcelona, 1890, p. 31. És també idèntica, amb excepció d'un sol any, a la que es dona per a 1871-1880 en els "Annales du Commerce Extérieur" francesos en la sèrie "Faits Commerciaux", n.º 102.

APÈNDIX 2

Exportació de cafè de Cuba

Anys	Tones	Anys	Tones	Anys	Tones	Anys	Tones
1826	20.398	1833	29.513	1840	24.651	1847	10.719
1827	23.018	1834	20.899	1841	14.202	1848	7.982
1828	14.767	1835	16.284	1842	22.986	1849	10.092
1829	19.966	1836	18.520	1843	18.765	1850	5.981
1930	20.683	1837	24.536	1844	14.260	1851	6.613
1831	24.501	1838	17.828	1845	25.728		
1832	23.562	1839	22.428	1846	9.391		

FONT: Les xifres procedeixen de M. TORRENTE, *op. cit.*, II, p. 278. Les seves fonts foren les estadístiques cubanes de comerç exterior, que, significativament, expressaven les quantitats de cafè exportat primerament en quintars, després en arroves (0,25 de quintar) i finalment en lliures (0,04 d'arrova i 0,01 de quintar). A la desaparició del conreu del cafè hi contribuï poderosament l'aplicació d'una política aranzelària discriminatòria per part dels Estats Units.

APÈNDIX 3

Exportació de sucre als Estats Units

Anys	Cuba (Lliures)	Puerto Rico (Lliures)
1869		111.419.703
1870	801.633.343	130.706.182
1871	759.991.655	149.219.683
1872	877.035.222	167.109.647
1873	939.880.932	122.637.116
1874	1.223.632.524	98.761.876
1875	1.090.650.433	110.022.610
1876	1.008.413.671	70.155.045
1877	926.163.842	62.733.886
1878	904.731.065	73.924.486
1879	1.275.836.966	84.704.473
1880	1.087.330.787	83.873.661
1881	1.056.903.678	50.271.347
1882	1.107.578.529	78.768.975
1883	1.139.794.337	83.940.670
1884	1.191.233.954	138.382.724
1885	1.115.045.360	159.799.898
1886	1.210.503.201	93.002.688
1887	1.394.716.310	131.443.622
1888	1.209.170.332	115.653.809

FONT: Comisión de Propaganda del Fomento del Trabajo Nacional, *La cuestión cubana*, p. 27. Procedeixen de les sèries estadístiques del comerç exterior nord-americanes, que enregistren les xifres en períodes anuals que anaven des de l'1 de juliol al 30 de juny següent. Per aquesta raó, i per la possible venda d'estocs acumulats, no ha d'estranyar que algun any aïllat les xifres d'exportació siguin lleugerament superiors a les de producció consignades en l'apèndix 1. Una sèrie més llarga per a Cuba es pot trobar a G. TORTELLA, *op. cit.*, p. 153.

APÈNDIX 4

Ynstrucciones p[ar]a el Berg[anti]n Goleta Semirámide¹

- n.º 1 Toda la tripulación del Berg[anti]n Goleta Semirámide su Cap [itá]n D. Juan Ferrer y Roig gana su salario desde el día 4 de Marzo en esta forma: El Cap[itá]n \$ 100,—,, el segundo D. Juan B[autis]ta Manena \$ 50,—,, el 3.º D. Joaq[uí]n Seguí \$ 30,—,, otro 3.º

1. A.H.C.B., f. c., B. 1013 ("Juan Roig y Jaques"). El criteri adoptat per a la transcripció d'aquests documents ha estat el de respectar l'ortografia original amb l'excep-

D. Manuel Ferrer \$ 25,—, el Cirujano \$ 30,—, el Contra maestre \$ 50,—, el guardián 25,—, el dispensero \$ 25,—, el Condestable \$ 25,—, el Carpintero \$ 30,—, el Calafate \$ 25,—, el Cocinero 25,—. Los marineros a razón de \$ 20,—, los mozos a \$ 18,—, y los pages al respecto de \$ 10,—.

- 2.º Al Cap[itá]n se le abonará por asignac[ió]n de cada un n[eg]ro que entregue ² \$ 18,—, al segundo \$ 5,—, a los dos terceros 1 \$ a cada uno; al contra maestre \$ 1,—, al Guardián ½ \$ y al cirujano \$ 1,—.
- 3.º El Berg[antí]n Goleta deberá estar siempre pintado de negro con faja blanca y su batería; la contraseña suya es una bandera Holandesa puesta en el tope del trinquete.
- 4.º La orden espresa al Cap[itá]n encargado de la expedición es q[u]e se dirija a la costa de Oro precisamente y no a otro punto de aquel continente p[ar]a que haga allí su cargamento, y si apurados todos los recursos le fuese totalmente imposible de poderlo conseguir lo hará en el punto que considere más conveniente; pero la descarga la verificará en donde le ordene el Práctico q[u]e deberá estar en el cabo Francés de la Ysla de Pinos.
- 5.º En el punto designado deberá estar d[ic]ho práctico p[ar]a que en el momento q[u]e se aviste el buque y esté cierto de ser él por sus señales y contraseña pasará a bordo con una canoa, llevando a la proa de ella una banderilla blanca, cuyo encargado deberá tener una carta p[ar]a el Cap [itá]n firmada de los consignatarios de la Habana con estas iniciales F.S.S. y rúbrica conocida cuya carta deberá contener todas las órdenes q[u]e tengan a bien darle, y en particular sobre el punto a donde deba dirigirse el buque a verificar la descarga, q[u]e nos parece sería muy conveniente q[u]e la hiciese en Río Galafre, la Coloma o Guanimar; también deberán decirle si después de haber alijado su cargam[en]to hará su entrada a la Habana o Matanzas, previniéndole con q[u]e pretexto ha de hacer su entrada, sirviendo de gobierno q[u]e al tomar la noticia la falúa de quien es su consignatario dirá asimismo, igualm[en]te le dirán si debe botar al agua o conservar a bordo todos los útiles q[u]e indican sospecha de este negocio, agregándole cuanto tengan a bien decirle p[ar]a el buen écsito de la expedición.
- 6.º En el parage donde haya que verificar la descarga se procurará que haya una o dos canoas p[ar]a que en unión del bote de bordo puedan efectuarla con toda la brevedad posible.
- 7.º Si p[or] motivos muy poderosos no estuviere el práctico o sugeto

ció dels accents, que han estat afegits o corregits per tal d'evitar possibles errors en la lectura. Per aquesta mateixa raó he procedit a desenrotllar els mots que hi anaven abreujats, a excepció dels tractaments i de *d. d.* (dicho día), en el segon dels documents presentats, per la seva reiteració.

2. Anullat en estado de recibo.

encargado en Cabo francés de la Ysla de Pinos sirva de gobierno q[u]e el Berg[antí]n Goleta se dirigirá a Río Galafre o a la Coloma y de no a Guanimar, cuyo punto destinará el Cap[itá]n según las circunstancias lo ecsijan p[ar]a verificar allí la descarga y aun sería conveniente q[u]e en la Coloma tuviesen un sugeto preparado p[or] si diese la casualidad de faltar el práctico en el Cabo francés de la Ysla de Pinos p[or] alguno de aquellos casos imprevistos, en la inteligencia q[u]e si el Cap[itá]n no puede descargar en la Coloma siempre mandará a d[ic]ho punto un hombre de su confianza p[ar]a ver si encuentra quien tenga la carta de los consignatarios p[ar]a arreglarse a ella.

- 8.º Verificada la descarga del cargam[en]to el encargado de la expedición se dirigirá con el buque al Puerto q[u]e le ordene el consignatario de la Habana, dando a éste noticia del cargam[en]to q[u]e conduce y cuanto considere necesario comunicarle y si estando en tierra se viese en algún lance apurado sobre el cargamento se compondrá si puede con los q[u]e traten de incomodarle y si no fuese posible transar el negocio en el último y desesperado caso de no haber otro recurso dirá a q[u]e sugeto pertenece el cargamento, a fin de q[u]e en la Habana transen el negocio.
- 9.º El buque es nuevo y se considera de primera marcha superior, su tripulación son 54 individuos de Cap[itá]n a page, está armado con 8 cañones de a 12., fusiles y demás armas menudas, con Patente de Corso y Mercancía despachado p[ar]a San[to] Tomás.
- 10 Al que va hecho cargo de la expedición se le encarga, recuerda y advierte q[u]e en la costa se man[e]je con toda previsión y desconfianza, poniendo todo su esmero y conato en q[u]e por ningún estilo deje engañarse de aquellos factores o tratantes, pues son muy frecuentes los lances q[u]e han ocurrido de esta clase perdiendo la factura p[or] haberla entregado sin precaución o seguridad.
- 11 En el caso de pérdida o apresamiento durante el viage persona alguna del buque tendrá derecho a reclamar sueldo, asignación ni cosa q[u]e se le parezca p[or] ningún estilo, pues si tal sucediese se concluyó el contrato sin remuneración ninguna.
- 12 Esta clase de viages concluyen en el mismo día q[u]e después de alijado de fondo el buque en Matanzas o en la Habana, p[or] consiguiente el salario de Cap[itá]n a Page será arreglado al estilo del país, y si se resuelve q[u]e el buque regrese a Europa, la tripulación de Cap[itá]n a Page será del número de personas q[u]e precisamente sean necesarias p[ar]a hacer la travesía; y en este caso tendrá buen cuidado el Cap[itá]n de q[u]e conste en el Rol los motivos de los q[u]e se hayan quedado, ya sean como desertores o como enfermos a fin de q[u]e aquí no le hagan cargos a su regreso.
- 13 Queda facultado el Cap[itá]n para que en algún apuro de una Caza u otro insidente q[u]e contribuya a salvar el negocio pueda

- p[ar]a salir del lance ofrecer a la tripulación menos a los q[u]e tienen señalada su asignación, alguna regalía según el caso estendiéndose si apurase hasta la cantidad de un mil \$ q[u]e se les entregarán en la Habana llegados a salvamento buque y carga.
- 14 Se encarga al Cap[itá]n y demás oficiales de a bordo una suma vigilancia, buen tope y no fiarse de ningún buque, como también vigilar y observar la conducta de los mismos de la tripulación y de los otros, p[ar]a evitar disgustos y casos desgraciados q[u]e suelen ofrecerse: también se les encarga suma vigilancia en no permitir que los marineros ni persona alguna del buque den escándalo entre los secos, siendo la oficialidad los primeros en dar el ejemplo en esto, en la unión y subordinación q[u]e deben guardar.
- 15 En el punto en donde deba cargar, no conducirá a bordo del buque el cargamento hasta tenerlo todo reunido y cuando lo haga q[u]e sea con la mayor prontitud, y dé la vela en el primer momento de tenerlo todo a dentro y si diese la casualidad de haber algún tercio averiado al tiempo del embarque lo dejará en tierra.
- 16 En ningún caso ni por ningún pretesto molestarán ni tocarán cosa alguna de los buques q[u]e encuentren validos de la fuerza ni menos en tierra; pues su comisión se dirige a hacer el negocio con pureza y sin daño de tercero, y si algo tomasen p[or] necesidad tanto en tierra como en la mar lo pagarán religiosamente.
- 17 Como del buque y del cargamento hay parte asegurado, en el caso de pérdida o apresamiento el Cap[itá]n si pudiese sacará los documentos jurídicos de la ocurrencia siempre q[u]e la desgracia suceda desde q[u]e dé la vela de este puerto hasta el día q[u]e tenga su cargam[en]to a bordo, pero si sucediera ser apresado o perdido con la carga en este caso el Cap[itá]n con sus oficiales, contra-maestre y tres marineros, formará un documento en q[u]e conste todo el caso entendiéndose esto si le fuese imposible sacar documentos legales.
- 18 Si el Cap[itá]n estando en la Costa tuviese proporción de escribir a la Habana lo hará dando noticias de su estado y del día poco más o menos q[u]e verificará su salida p[ar]a el puerto de su destino y cuando considere conveniente, y lo mismo hará si tuviese ocasión de escribir a ésta poniendo la carta sin firma.
- 19 Llegado a la Habana el Cap[itá]n o encargado deberá estar en un todo a las órdenes de los consignatarios los SS. Roig, Sob[rin]o y Comp[añí]a los q[u]e de acuerdo con el Cap[itá]n resolverán lo que tengan p[or] conveniente.
- 20 En el caso de fallecimiento del Cap[itá]n o alguno de los tres pilotos ocupará la plaza del q[u]e falte aquel a quien corresponda p[or] escala, procurando entre ellos y demás oficialidad del buque guardar la mayor armonía y procurar q[u]e se observe toda la subordinación cual corresponde a un viaje como el presente.

- 21 Se espera q[u]e el encargado de la expedición tendrá toda la economía posible, q[u]e no olvidará y se le repite, q[u]e tenga la mayor vigilancia dentro y fuera del buque y sobre todo q[u]e no suelte la factura sin estar bien seguro de q[u]e no será engañado.
- 22 En el caso de pérdida o apresamiento se le previene al Cap[itá]n y demás de la tripulación q[u]e p[or] ningún pretexto ni colorido deben abandonar el buque si no cuando esté ya enteramente perdida la embarcación, salvando antes cuanto puedan si las fuerzas no son mayores, pues del abandono del buque particularm[en]te por parte del Cap[itá]n pueden resultar perjuicios de la mayor consideración.
- 23 Como el Cap[itá]n ha de dejar en tierra un oficial y algunos marineros de confianza p[ar]a custodiar el cargam[en]to los consignatarios le dirán q[u]e salida deba dar de la gente q[u]e le falte al tiempo de fondear en la Habana o Matanzas, debiendo tener arreglada la cosa p[ar]a q[u]e no le molesten. También le dirán en el caso de dirigirse a Matanzas a q[u]e sugeto debe consignarse.
- 24 El práctico o Vigía deberá estar sin falta alguna el día 1.º de Julio en el Cabo francés de la Ysla de Pinos, esperando el arribo del Berg[antí]n Goleta con todas las prevenciones q[u]e van espuestas.
- 25 Desde el Cap[itá]n hasta el último page tienen recibido un mes de abances, de suerte q[u]e están pagados hasta el día 3 de Abril inclusive.
- 26 Se previene al Cap[itá]n o al q[u]e por su falta tenga el mando del buque q[u]e en ningún caso ni p[or] ningún motivo, tanto a la ida como al regreso a Europa hará arribada voluntaria a puerto alguno, y sólo podrá hacerlo cuando considere q[u]e puede ser útil al negocio de que va hecho cargo.
- 27 El Cap[itá]n del buque o encargado de la expedición a su arribo a la Habana deberá rendir cuentas de la inversión de la factura al consignatario.
- 28 Por último se concluye esta instrucción encargando al Cap[itá]n que en cuanto le sea posible se arregle a ella en un todo, procurando por su parte el buen éxito de la expedición.

Barcelona 6 Marzo de 1829

APÉNDIX 5

Cuenta de Venta y Líquido Producido de 307 negros Bozales los 255 barones y los restantes 52 hembras que de la Isla Zancíbar ha conducido la Fragata Esp[añol]a Merced su Cap[itá]n Dn Juan Franujas de cuenta de los S.S. Dn Mariano Flaquer e Hijo que entraron en este puerto en 12 Abril del presente año a nuestra Consignación.¹

1821	COMPRADORES	Piezas	Mulecones	Muleques	Piezas	Muleconas	Muleques	Total	V[en]tas aplazo	V[en]tas al Contado
Abril 25	A D. Gabriel Ibern	1						1	Contado	500
d. d.	A D. Diego Fernández		1		1			3	a pagar en todo el mes de Diciem- bre próx[imo]	850
d. d.	D. ^a M. ^a de la Concepción Quintero			1				4	Contado	400
d. d.	D. Fran[cis]co Díaz		1					5	Idem.	460
d. d.	D. Domingo Martorell y C. ^a .			1				6	Idem.	400
d. 27	D. Ciprián de Aguiar	2						8	Idem.	1.000
d. d.	D. ^a Rita Josefa Morejón				1			9	Idem.	500
d. d.	D. Juan Ariosa.			1				10	Idem.	455
d. 28	D. Fran[cis]co Álvarez	1						11	100 \$ de Contado y el resto a 6 meses	400
d. 30	D. Gabriel Ibern	1						12	plazo 7 meses	500
d. d.	D. Feliciano de León	1						13	plazo idem.	500
d. d.	D. Isidoro Piñero por Álva- rez	1						14	100 \$ de Contado y el resto a 6 meses	400
										100

1. A.H.C.B., f. c., A. 104 ("Domingo Martorell").

1. A.H.C.B., f. c., A. 104 ("Domingo Martorell").

d. d.	D. José González	4	2	20	Contado a 450 \$	2.700
d. d.	a Catarina Morales			21	enferma Idem.	150
Mayo 1.º	D. José Jesús Garriga		1	22	Idem.	391
d. 2	D. Francisco de la Paz		1	23	Idem.	475
d. d.	D. José Ruiz	1		24	Idem.	470
d. d.	D. Matías de la Cantera	6	1 5 6	42	Idem. 9 a 425 \$ y 9 a 400 \$	7.425
d. 3	D. Vicente de Monte Rey		1	43	Idem.	415
d. d.	D. José Cayetano Barrio	1		44	Idem.	470
d. d.	D. Manuel Fernández	1		45	Idem.	500
d. d.	D. Tadeo González		2	47	Idem.	940
d. 5	D. José González Collazo	1	1	49	Idem.	845
d. d.	D.ª Dolores Valdés		1	50	enfermo Idem.	68
d. 6	D. Roberto Ximénez	1		51	Idem.	466
d. 7	D. Manuel Ramos Martínez.	1		52	306 \$ de Contado y el resto a 3 meses	174 306
d. d.	D.ª María Candelaria Díaz		1	53	Contado	470
d. d.	D. Teodosio José Díaz	1		54	Idem.	470
d. d.	D[ic]ho S[eñ]or Díaz	1		55	Idem.	465
d. d.	D.ª Andrea Díaz		1	56	Idem.	460
d. d.	D. Matías de la Cantera	10	2	68	Idem.	4.800
d. 8	D. Agustín Hernández		2	70	Idem.	925
d. d.	D. Fran[cis]co Cota		1	71	Idem.	470
d. d.	D. Estevan Bosch.		1	72	plazo a 6 meses	500
d. 10	D. Tomás Valdés	1	1	74	Contado	888 2
d. d.	D. Aniseto Pérez		1	75	Idem.	425
d. d.	D. Regino Capote		1	76	Idem.	470
d. 11	D. Ignacio Ruiz		2	78	Idem.	850
d. d.	D. Miguel Ruiz		2	80	Idem.	845
d. 14	D.ª María de Jesús Herrera.		1	81	Idem.	450
d. d.	D. José Sánchez		1	82	enfermo Idem.	59 4
d. 16	D.ª Loreto García		1	83	Idem.	465

1821	COMPRADORES	Piezas	Mulecones	Muleques	Piezas	Muleconas	Muleques	Total		V[en]tas aplazo	V[en]tas al Contado
d. d.	D. José Piñeyro	1						84	Idem.		460
d. 17	D. Domingo Hernández.	1						85	Idem.		465
d. d.	D. Pedro Martínez	2						87	Idem.		960
d. 18	D. ^a Candelaria Díaz			1				88	Idem.		430
d. d.	D. José Ribas y Samarra	1						89	plazo 6 meses	500	
d. d.	D. Luis Near	1	2			1		93	Enfermos Contado a 204 \$		816
d. 21	D. Juan Nepomuceno Álvarez				1			94	Idem.		465
d. 22	D. Antonio Pinos		1					95	Idem.		450
d. d.	D. Tomás Valdés	2						97	Idem.		920
d. d.	D. ^a Luisa Guzmán Santoyo				1			98	200 \$ Contado y el resto a 6 meses	260	200
d. 23	D. José Manuel del Castillo	1						99	Contado		460
d. d.	D. Félix Hernández Izquierdo				1			100	Idem.		460
d. d.	D. Fran[cis]co Man[ue]l de la Cruz Valdés	1						101	Idem.		450
d. d.	D. José Campo y Nieto				1			102	plazo 6 meses por mitad	470	
d. 29	D. José García	1						103	Contado		468
d. d.	D. ^a Concepción Ayala				1			104	400 \$ al Contado y el resto en Agosto próximo	60	400
d. d.	D. Luis de Soto	6	2					112	Contado		3.680
d. d.	A D[ic]ho S[eñ]or			1				113	Idem.		460
d. 30	D. Francisco Rubio Pita Desbayga					1		114	Idem.		450
d. 31	D. Narciso Gálvez			1				115	Idem.		420
Junio 1.º	D. Lorenzo Betancurt			1				116	Idem.		420

d. d.	D. Tomás Valdés	1	117	Idem.	460
d. d.	D. Pedro Zárate	9	127	a pagar en todo el mes de Enero próximo	5.000
d. 4	D.ª Isabel Perasa	2	129	plazo a 12 meses por mitad	1.000
d. d.	D. Nicolás Vicente Valle	1	130	Id. id. id.	480
d. d.	D.ª M.ª Dolores Martínez	1	131	Id. id. id.	460
d. d.	D. Juan Font y Caminadas.	1	132	306 \$ Contado y el resto en 2 meses	124
d. 5	D. José Valdés Sandoval	1	133	Contado	306
d. d.	D. Pedro Mulgado	1	134	Idem.	470
d. 7	D. Manuel Mesa	1	135	Idem.	470
d. 8	D. José Ildefonso González.	1	136	Idem.	450
d. 13	D.ª Clara de Beytia	1	137	Idem.	450
d. 15	D. José Jesús Garriga	1	138	Idem.	440
d. 21	D. Eugenio Hernández	2	140	Idem.	450
d. d.	D. Agustín González	2	142	Idem.	900
d. d.	D. José González	2	144	Idem.	920
d. 23	D. J. Baut[ist]a de Pérez	3	147	Idem.	920
d. 25	D. Ant[oni]o Ruiz	1	148	Idem.	1.350
d. d.	D. Juan Nepomuceno Ruiz.	1	149	Idem.	460
d. d.	D.ª M.ª Rosario González Mirabar	1	150	Idem.	450
d. 26	D.ª M.ª Blasa Amenabar	1	151	Enfermo Idem.	442
d. 27	D. Salvador Bosotil	2	153	Idem.	180
d. d.	D. Pablo Caro	1	154	Enfermo Idem.	900
d. 28	D. Dom[ing]o Arozarena y D. Ramón Bertrán	3	157	Idem.	161 4
d. d.	A d[ic]hos S[eñ]ores	1	158	Idem.	1.320
Julio 1.º	D. Miguel Dávila	1	159	Idem.	427 4
d. d.	D. Juan Capote	1	160	Idem.	440
d. 5	D. Ant[oni]o Garnier	1	161	239 al Contado y el resto en Octubre	440
					231
					239

1821	COMPRADORES	Piezas	Mulecones	Muleques	Piezas	Muleconas	Muleques	Total		V[en]tas aplazo	V[en]tas al Contado
d. 6	D. José M. ^a Hernández	1						162	Idem.		444
d. 9	D. Miguel Correa	2						164	Idem.		900
d. d.	D. Pedro Martínez	2						166	Idem.		890
d. d.	D. Victorino Sandoval			5				171	Idem.		2.100
d. d.	D. José Ricardo Ofarril y Arredondo	1						172	a pagar en diciembre próximo	480	
d. 11	D. Dionisio Piedra			1				173	Contado		420
d. d.	D. Bernardo Miyaya	1						174	Idem.		433 4
d. 12	D. Carlos Rodríguez	1						175	Idem.		425
d. 13	D. ^a M. ^a Paula Calvo		1					176	Idem.		415
d. 14	D. Ignacio Martínez					1		177	Idem.		420
d. 16	D. Ramón Ribas	1	1	1				180	plazo dos años por mitad	1.345	
d. 17	D. Agustín Cortili	2						182	400 \$ Contado y el resto a una onza de oro mensual	500	400
d. d.	D. Sebastián Laza	28	2	6	6	4	4	232	a pagar mitad en agosto de 1822 y el resto en igual mes de 1823.	22.770	
d. d.	D. ^a Ant[oni]a Vent. ^a Morales	1						233	Contado		430
d. d.	D. ^a M. ^a Josefa Jáuregui				1			234	plazo 4 meses	440	
d. d.	D. ^a Teresa Alonzo				1			235	Contado		430
d. d.	D. Nicolás Barreto	12			2		1	250	a pagar la mitad en junio y el resto en dic[iembre] de 1823	7.850	
d. d.	D. Onofre Vicens	1						251	Contado		480
d. 18	D. ^a Merencia de Tapia	1						252	Idem.		460
d. d.	D. ^a Damiana Morales			1				253	170 \$ Contado y el resto en 6 meses	255	170
d. d.	D. Onofre Vicens	1						254	a pagar 50 \$ cada mes	480	

d. 19	D. ^a Bárbara Díaz	2			256	Enfermos Contado		480
d. 20	S[<u>e</u>]ño[<u>r</u>]es D. Valentín Mar- tínez y Hermano	16			272	a pagar mitad en Agosto de 1822 y el resto en igual mes de 1823.	6.800	
d. 25	D. Sebastián de Laza	1			273	Enfermo Contado		250
d. d.	A los SS. D. Fran[<u>c</u>]is[<u>c</u>]o Bo- laños y D. Tomás Clark	4			277	600 \$ Contado y el resto en Ene- ro próximo	624	600
d. 26	D. Pedro Ramírez de Are- llano	7	2	2	288	A dos años por mitad	4.210	
d. d.	D. L. L. Near	8	1	1	298	Enfermos. Contado		2.250
	Muertos en el barracón	7		2	307			

Por imp[or]te de un Caldero, una Caja de Guerra, 76 cascos de aguada, 493 Machetes, 26 Mantas de Lana y 5 varas bayeta 495 1½

57.663 70.821 3 ½

Gastos

Por salarios pagados a la tripulación del buque según C[ue]n[ta] del Cap[itá]n	11.640 7
Por idem al práctico que condujo el buque de Puerto Rico	300
P[or] Capitania de puerto de entrada, de pósito de la pólvora y gratif[icaci]ón al Marinero que avisó su llegada	19
P[or] D[er]echos de toneladas de entrada	171 4
P[or] Satisfecho a D. Salvador Mestre y Bori. Capital y premio del dinero q[ue] percibió el Cap[itá]n en P[uer]to Rico	700
P[or] Tabaco, leche, vino Seco y agua de colonia p[ar]a los negros enfermos	16 4
P[or] D[er]echos de Bacuna a la junta central	76 4
P[or] idem al intérprete de Sanidad, al protomédico y despacho de Secretaría	53 7

P[or] una onza dada a los depen[dien]tes de la puerta de la punta al descargar los negros	17
P[or] carretas y peones para la conducción de víveres	3 4
Por pagado a dos lanchas para descargar los negros	24
P[or] idem a la escrivanía de registro para las diligencias del viaje de las declaraciones del Capitán	17
P[or] 250 papeletas de barracón y aviso a las imprentas	34
P[or] pagado al Médico Carrillo para la vacuna	17
P[or] D[e]r[ech]os pagados al asesor del gobierno	17
P[or] 47 visitas pagadas al Doctor Franco	47
P[or] entierro de nueve negros a 6 p[esos]	54
P[or] efectivo entregado a D. Bentura Riambau para correr con los gastos menores del barracón	456 7
P[or] salario al marinero que estuvo en el barracón	37 4
P[or] una cuenta de carne, patas, Cabezas, leña, velas y demás pagada a D. Tomás Comas	994 6
P[or] 105 días de la asistencia pagada al depen[dien]te del barracón a peso diario	105
P[or] tres y medio meses de barracón a 100 p[eso]s mensuales	350
P[or] la entrada y salida de 306 negros a peso	306
P[or] una c[uen]ta de víveres p[ar]a los negros pagada a los S.S. Roig y Mayner	576 1½
P[or] 20 q[uintales de] galleta para los mismos a 9 p[eso]s	180
P[or] Aguardiente de Caña para idem	6 6
P[or] gastado en bolantes p[ar]a ir a los barracones	68
P[or] pagado a Bent[ur]a Riambau por su salario de 3½ meses de barracón a 60 p[eso]s	210
P[or] una C[uen]ta de Medicinas al Dr. Hernández	28
P[or] D[e]r[ech]os pagados a la Aduana Seg[ú]n Minuta	4.221 4
P[or] n[ues]tra com[isi]ón de venta sobre 128.484 p[eso]s 3 ½ r[eale]s a 5%	6.424 1½
	27.173 4
Líquido de la Venta al Contado pesos	L. P. \$ 43.647 7½

Cuyos Cuarenta y tres mil seis cientos cuarenta y siete pesos siete y medio reales dejamos abonados en Cuenta Corriente a los S. S. D. Mariano Flaquer e Hijo del Comercio de Barcelona, como igualmente los cincuenta y siete mil seis cientos sesenta y tres pesos de las Ventas hechas a plazos sin nuestro perjuicio a su cobro, los que iremos remitiendo a medida que se vayan cobrando.

Habana Agosto 16 de 1821